

१. भूमिका

१.१. विषय प्रवेश :

नेपालमा ६० को दशकदेखि नै संचालनमा आएका सार्वजनिक संस्थानहरूले त्यतिबेला राज्यले लिएको उद्देश्यअनुरूप सर्वसाधारणमा आधारभूत आवश्यकताका सेवा तथा वस्तुहरूको वितरण मात्र गरेनन्, अपितु वैदेशिक पुँजी, प्रविधि भित्र्याउन तथा दक्ष जनशक्ति निर्माण गर्नुका साथै रोजगारी उपलब्ध गराउनसमेत उल्लेख्य योगदान गरेका थिए । तथापि ८० को दशकको उत्तरार्द्धबाट स्वतन्त्र बजारको अवधारणाअनुरूप आर्थिक उदारीकरण र निजीकरणको विश्वव्यापी लहर आएपछि राज्यको प्राथमिकता बदलिँदै आयो । बजार अर्थतन्त्रमा उपभोक्ताको रुचि र चाहनाअनुरूप सेवा र वस्तुको वितरण हुनुपर्ने र निजीक्षेत्रले यसमा चासो देखाएपछि निजीक्षेत्रसँगको प्रतिस्पर्धामा सरकारी संस्थानहरू उत्र्न सकेनन् र विस्तारै बढ्न थालेको घाटाले गर्दा संस्थानहरू निजीकरण गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस हुँदैगयो । सरकारले उत्पादन आफैँ गरेर वितरण गर्ने अवधारणा परिवर्तन हुँदै आएपछि राज्यको प्राथमिकतामा संस्थानहरूको संचालन र व्यवस्थापन दोस्रो महत्वको विषय बन्नपुग्यो । यसो हुनुमा अर्को महत्वपूर्ण कारण निरन्तर रूपमा यस्ता संस्थानहरू घाटामा संचालन हुँदै जानु र सरकारी दायित्व बढ्दै जानु पनि थियो । महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनहरूमा पनि सरकारी संस्थानहरूमा सरकारी दायित्वहरू थाम्नै नसक्ने गरी बढी रहेको उल्लेख गरिएका छन् । जसले गर्दा सार्वजनिक संस्थानहरूको सुधार नगरी वा संस्थानहरू सरकारी स्वामित्वबाट पृथक नगरी रहन सक्ने स्थिति रहेन ।

विगतमा नेपालमा संस्थान सुधारका धेरै प्रयास गरिए । केही सकारात्मक परिणाम पनि देखियो । सुधारको क्रम निरन्तर कायम रहेकै छ । आ.व. २०६३/६४ को वार्षिक बजेटले सरकारी संस्थानहरू अत्यधिक नोक्सानमा चलिरहेको र चरम आर्थिक संकटको अवस्थामा परिरहेको यथार्थतातर्फ लक्षित गर्दै यिनमा सुधार गर्न एक उच्चस्तरीय संस्थान सुधार सुझाव समिति गठन गरी निश्चित कार्यक्षेत्र (TOR) सहित अध्ययन प्रतिवेदन पेश गर्न उल्लेख गरिएको थियो । यसैअनुरूप गठन गरिएको समितिले तयार गरेको प्रतिवेदन हो यो । समितिको संरचना अनुसूचि (१) मा छ ।

१.२. समितिको कार्यक्षेत्र

- खारेजीमा परेका संस्थानहरूको विघटन कार्य टुंग्याउन आवश्यक व्यवस्था मिलाउने/मिलाउन लगाउने ।
- विघटन कार्यमा भइरहेको ढिलाईलाई ध्यानमा राखी विघटन कार्य छिटो सम्पन्न गर्न मौजुदा कार्य व्यवस्था तथा नीतिगत व्यवस्थामा के कस्तो सुधार गर्नु आवश्यक छ ? उपायहरू सिफारिस गर्ने ।
- नोक्सानमा गएका र सरकारको जिम्मेवारी रहेका विषय क्षेत्रमा संलग्न संस्थानहरूलाई व्यवसायिक ढाँचामा संचालनयोग्य बनाउन गर्नुपर्ने नीतिगत सुधारका उपायहरू सिफारिस गर्ने ।
- नोक्सानमा गएका संस्थानहरूको पुनर्संरचना (Restructure) गर्नुपर्ने आवश्यकता पहिल्याई तदनुरूप सिफारिस गर्ने ।

- संस्थानहरूको संचालनमा सरकारको प्रशासकीय एवं वित्तीय भार न्यून गर्न आवश्यक उपायहरू सिफारिस गर्ने ।
- आंशिक स्वामित्वमा रहेका संस्थानहरूमा सरकारको सहभागिताको औचित्यसमेत हेरी स्वामित्वलाई कायम राख्ने वा नराख्ने ? के गर्नु उपयुक्त हुन्छ ? सुझाव दिने ।

१.३. अध्ययन विधि :

यो प्रतिवेदन निम्न विधिअनुरूप तयार गरिएको छ ।

- संस्थानहरूको वर्तमान वित्तीय तथा संचालन अवस्थाको जानकारी माग गरी प्रश्नावली तयार गरी संस्थानहरूमा पठाएर जवाफ संकलन गरी सोको विश्लेषण गरिएको । (प्रश्नावली अनुसूचि (२) मा छ ।)
- संस्थानका प्रमुख कार्यकारी र आर्थिक विभाग प्रमुखसँग छलफल ।
- अर्थमन्त्रालयमा उपलब्ध पूर्व प्रतिवेदनहरूको अध्ययन र विश्लेषण ।
- संस्थानको वार्षिक प्रतिवेदन/वित्तीय विवरण (आ.व. २०६२/६३ को वास्तविक र आ.व. २०६३/६४ को अनुमानित) को अध्ययन र विश्लेषण ।
- समितिका सदस्यहरूबीचका नियमित अन्तर्क्रिया तथा छलफल ।

२. पृष्ठभूमि

नेपालमा सार्वजनिक संस्थानहरूको विकास एउटा नियोजित प्रक्रियाबाट भएको होइन । विकाससिल राष्ट्रहरूले सन् ५० र ६० को दशकमा नियोजित आर्थिक नीतिहरू कार्यान्वयनको सुरु गर्दा सार्वजनिक संस्थानहरू एउटा केन्द्रीय योजनाअन्तर्गत श्रृजना गर्न थालेका हुन् । केन्द्रमा एउटा केन्द्रीय योजनाले क्षेत्रगत उत्पादन लक्ष्यहरू तोकेपछि ती लक्ष्य प्राप्तिका लागि क्षेत्रगत योजनाहरू निर्माण गरेका थिए । यस्ता क्षेत्रगत योजनाहरूले कमसेकम सार्वजनिक संस्थानहरूको सिर्जना गर्दा तिनका उद्देश्य, क्षमता र तिनलाई आवश्यक पर्ने प्रविधि आदिको छिनोफानो गरेर सार्वजनिक संस्थानहरू स्थापना भएका थिए । नेपालमा भने दाता राष्ट्रहरूले आफ्नो इच्छा अथवा प्राथमिकताअनुसार जेजस्तो संस्थान वा कलकारखाना दिन चाहे त्यसलाई त्यही रूपमा स्वीकार गर्ने नीतिले गर्दा कतिपय संस्थानहरू संचालनका लागि संभाव्यता नभएका वा प्रविधि उपयुक्त नभएका उद्योगसमेत सरकारी संस्थानका रूपमा स्थापना भए । उदाहरणका लागि हेटौँडा कपडा उद्योगले खास साइज र प्रकारका बाहेक अन्य खालका कपडाहरू उत्पादन गर्न नै सक्दैन थियो । सन् ६० र ७० को दशकमा चीनमा निर्माण भएका यसका मेसिनरी औजारहरूका पार्टपूजाहरू चीनले नै उत्पादन गर्न बन्द गरिसकेको छ । हेटौँडा कपडा कारखाना निजीकरण गरेर पनि निजीक्षेत्रले मुनाफा आर्जन गरी संचालन गर्न नै सक्दैन । यस्तै कुरा लुम्बिनी चिनी कारखानाका हकमा पनि लागू हुन्छ । लुम्बिनी चिनी कारखाना दैनिक एक हजार मेट्रिक टन उखु पेल्ले क्षमतामा स्थापित भएको हो । त्यतिबेला घटीमा पनि दैनिक २ हजार टन उखु पेल्ले क्षमता भएको चिनी कारखाना वित्तीय रूपले संभाव्य थिएन । अहिले निजीक्षेत्रले चिनी कारखाना स्थापना गर्नु पथ्यो भने घटीमा दैनिक २ हजार देखि ३ हजार मेट्रिक टनभन्दा कम क्षमताको कारखाना स्थापना नै गर्दैन ।

एसियाली विकास बैंकको सहयोगमा स्थापना भएको हेटौँडा सिमेन्ट कारखानासमेत उत्पादनको सुरुको अवस्थादेखि नै कच्चा पदार्थका कारण समस्या भोग्न पुग्यो । जुन स्थानमा चुनढुंगा जुन गुणस्तरको उपलब्ध छ भनेर कारखाना स्थापना गरियो खानीमा त्यो स्तरको चुन ढुंगा नै रहेनछ । सिमेन्टको गुणस्तर कायम गर्न यो कारखानाले आफ्नो कारखाना स्थलभन्दा लगभग १५० किलोमिटर टाढा रहेको जोगिमाराबाट गुणस्तरीय चुनढुंगा मिसाई उत्पादन गर्न थाल्यो । यतिमात्र होइन, घटीमा दैनिक २००० मेट्रिकटन सिमेन्ट उत्पादन गर्ने क्षमताको सिमेन्ट उद्योग वित्तीय हिसाबले नाफा मूलक नै हुँदैन भने हेटौँडा सिमेन्ट कारखानाको दैनिक क्षमता ७५० मेट्रिक टन छ र उदयपुर सिमेन्ट कारखानाको क्षमता ८०० मेट्रिकटन छ । त्यसमा पनि यी उद्योगहरू दैनिक क्षमता भन्दा धेरै कम प्रतिशतमा संचालन भइरहेका छन् ।

नेपालका सरकारी संस्थानहरूलाई रणनीतिक क्षेत्रमा संलग्न भन्न पनि सकिन्न र यी क्षेत्रमा स्थापना भएका उद्योग वा सेवाहरू आर्थिक, प्राविधिक, वित्तीय हिसाबले स्वस्थ रहन पनि सकेका छैनन् । नयाँ निर्माणको काममा बढेको देशमा रहेको विभिन्न जातजाति, क्षेत्र, भाषाभाषी सबैका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, सडकजस्ता क्षेत्रमा जतिसक्यो बढी स्रोतहरू उपलब्ध गराउने उद्देश्यका रहनुपर्ने बेलामा वार्षिक भण्डै ६ अर्ब रुपैयाँ नोक्सान गरिरहेका र थप नोक्सान थपी भविष्यको दायित्व बढाउँदै जाने यी संस्थानहरूको सुधार गर्नु नितान्त आवश्यक रहेको छ । नोक्सानमा गएका सरकारी संस्थानहरूमा एउटा रोजगारीका लागि सरकारले उसलाई दिएको तलब, भत्ता, उपदान, पेन्सन, औषधोपचार खर्चबाहेक रु. १ लाख ६६ हजार प्रतिव्यक्ति खर्च गरिरहेको छ ।

नियोजित तरिकाले सार्वजनिक क्षेत्रहरूको विकास नगरिएका कारण नेपालका सार्वजनिक संस्थानहरू संख्यामा धेरै, क्षेत्रमा विविध र आकारमा धेरै ठूला छैनन् । यसैकारण यो क्षेत्रको बेलैमा सुधार गर्ने हो भने सरकारले

ठूलो रकम खर्च गर्नुपर्ने र धेरै कामदार कर्मचारीहरू विस्थापित हुनुपर्ने स्थिति छैन । त्यसमा पनि गएका वर्षहरूमा भण्डै एक तिहाई संस्थानहरूको निजीकरण वा बन्द गरिनाले पनि यो कार्य सहज हुन पुगेको हो । नेपाल टेलिकम कम्पनीबाहेक सम्पूर्ण सरकारी संस्थानहरू घाटा बेहोरिरहेका, निकट भविष्यमा घाटामा जाने स्थितिमा छन् । आ.व. २०६२।६३ मा संस्थानहरूले गरेको खुद मुनाफा रु. २.५५ अर्बमध्ये नेपाल टेलिकमको मात्र रु. ५.२९ अर्ब रहेको छ । दोस्रो मुनाफा आर्जन गर्ने राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले आ.व. २०६२।६३ मा रु. १.६२ अर्ब खुद मुनाफा गरेको छ । यो विश्लेषणले नोक्सानमा गइरहेका संस्थानहरूको निजीकरणको आवश्यकता देखाउँछ भने नाफामा गइरहेका संस्थाहरूलाई बेलैमा निजीकरण नगर्ने हो भने यिनको अवस्था पनि अरु संस्थानहरू सरह हुन बेर लाग्दैन ।

सरकारी संस्थानहरू नियोजित रूपमा स्थापना त भएनन् नै साथै यिनीहरू कसैप्रति पूर्णरूपले जवाफदेही छन् भन्न सकिने अवस्था पनि भएन । सरकारी संस्थानहरूको संचालन, कर्मचारी एवं महाप्रबन्धक तथा संचालकहरूको नियुक्ति, संस्थानका कर्मचारीहरूको नियुक्ति, बढुवा आदिका लागि एउटा coherent नीति अहिलेसम्म बन्न सकेको छैन । प्रत्येक संस्थानले आफूलाई जेजसो गरी बढी फाइदा हुन्छ त्यसैगरी क्षेत्रगत मन्त्रालय वा अर्थमन्त्रालयबाट स्वीकृत गराई कर्मचारी नियम, आर्थिक नियम, खरिद नियमहरू लागू गराउँदै गए । बैंकमा काम गर्ने कर्मचारीहरूले बैंकिंग भत्ता खान पुगे भने सिमेन्ट कारखानामा काम गर्ने कर्मचारीले धुलो भत्ता लिन पुगे । कर्मचारीहरूको दरबन्दी सिर्जना, बढुवा नीति, संस्थानहरूको उत्पादनसँग सम्बद्धता नराखी एउटा सरकारी विभागमा सरह दरबन्दीहरू सिर्जना एवं बढुवाको कार्य हुँदा त्यसलाई नियन्त्रण गर्ने कुनै निकाय भएन ।

संस्थानहरूमा यतिसम्म राजनीतिकरण गरियो कि संस्थानहरूको कार्यकारी प्रमुखहरू सम्बन्धित मन्त्रीले आफू खुसी नियुक्त गर्न पाउने अधिकार दिइयो । सार्वजनिक संस्थान जसको संचालन सार्वजनिक रूपमा हुनुपर्दथ्यो, सार्वजनिक सम्पत्तिहरू जसको संचालन पारदर्शी एवं सबै योग्यहरूले भाग लिन पाउनुपर्ने अवस्था सिर्जना गर्नुपर्दथ्यो, यिनको बदला मन्त्रीहरूले एकलौटी गर्न पाउने प्रचलन बस्यो । सरकार परिवर्तन हुँदासमेत होइन, एउटै दलको सरकारको मन्त्री परिवर्तन हुँदासमेत सरकारी संस्थानको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतहरू र संचालक समितिका सदस्यहरूको परिवर्तन हुने प्रक्रिया नियमित भयो । कार्यकारी कामै गर्नु नपर्ने, राजनीतिक नियुक्ति पाएका संचालक समितिको अध्यक्ष एवं सदस्यहरूले समेत तलब सरह मासिक पारिश्रमिक लिँदा पनि सरकारले केही गरेन ।

क्षेत्रगत मन्त्रालयहरूले आफू अन्तर्गत रहेको संस्थानले जतिसुकै नोक्सान गरे पनि कुनै प्रकारको सुधार अथवा निजीकरण गर्न पटककै नचाहने र अर्थमन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र संस्थान सुधारको कार्य प्राथमिकतामा पर्न नजाँदा पनि संस्थानहरूको हालत विग्रँदै गएको हो । संस्थानभित्र पनि जुन जुन सरकार आयो तिनै सरकार समर्थित टेड युनियनहरूका मागहरू पूरा गराई दिँदा आफ्नो राजनीतिक क्षेत्रको विस्तार हुनाका कारण सम्बन्धित क्षेत्रगत मन्त्रीहरूले सुविधाहरू उत्पादकत्वसँग जोड्नुको साटो थोक रूपमा माग पूरा गर्दै गएका कारण धेरैजसो सरकारी संस्थानहरूको वित्तीय स्थिति नाजुक बन्दै गएको हो ।

सार्वजनिक संस्थानहरूको वित्तीय स्थिति स्वस्थ राख्नका लागि यिनको वस्तु वा सेवाको उचित मूल्य निर्धारणको स्वायत्तता नै प्रमुख शर्त हो । सरकारी संस्थानहरूको मूल्य निर्धारणमा पूर्ण सरकारी हस्तक्षेप भएका कारण नेपाल आयल निगमलाई वार्षिक १० अर्ब रुपैयाँको नोक्सानी भइरहेको छ । यो नोक्सानीमात्र कम गर्न सकेको भए देशमा वार्षिक भण्डै ७०० किलोमिटर राजमार्ग स्तरको सडक निर्माण हुने थियो ।

सरकारी संस्थानहरूको अनिपूर्णताका कारण आफ्ना वस्तु वा सेवाको बढी मूल्य तोक्नाले निजीक्षेत्रको मूल्य निर्धारण नीतिमा समेत नकारात्मक प्रभाव पारेको छ । यसका कारण अर्थतन्त्रले सेवा वा वस्तुको बढी मूल्य तिरिहनुपरेको छ । यसैले निजीक्षेत्रले लगानीको अनुपातमा अपेक्षा गरिएको भन्दा बढी नाफा पनि कमाउन पुगेको छ । दुग्ध विकास संस्थानको असक्षमता उसले बेच्ने दूधको मूल्यमा परिणत हुँदा निजीक्षेत्रमा प्रतिस्पर्धा भए तापनि यिनले दूग्ध विकास संस्थानको मूल्य भन्दा एक सुका वा मोहोर मूल्य कम राखी यथेष्ट नाफा कमाई रहेका छन् ।

निपूर्णताको कुरा गर्दा सरकारले संचालन गरेको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र निजीक्षेत्रले संचालन गरेको वाणिज्य बैंकका बीच तुलना गर्दा यस्तै स्थिति देखिन्छ । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको असल ऋणको portfolio करिब १७ अर्बको छ र यस बैंकमा कार्यरत कर्मचारीको संख्या ३२०० छ । यही स्तरको असल ऋणको portfolio भएको निजीक्षेत्रको बैंकमा जम्मा जम्मी ३२० जना कर्मचारी रहेका छन् । सरकारी बैंकले यस्तो अवस्थामा जुनसुकै सुधारको कार्यक्रम अपनाए पनि निजीक्षेत्रसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्दैन ।

संस्थानहरूको सुधार भनेको यिनीहरूलाई लगानी अनुरूपको मुनाफा आर्जन गर्ने गरी संचालन गर्नु हो । सुधारअन्तर्गतको एक प्रमुख कार्य निजीकरण हो । नेपालमा नीतिनिर्माताहरूसमेतले निजीकरणलाई ज्यादै साँघुरो भाषामा बुझ्ने गरेको पाइन्छ । निजीकरण भनेको सरकारी सम्पत्ति निजीक्षेत्रलाई हस्तान्तरण गर्नु मात्र होइन । निजीकरण भनेको एउटा व्यवसाय गर्ने इकाई चाहे सरकारले होस् अथवा निजीक्षेत्रले होस् संचालन गर्दा नाफा गर्न सक्नु हो । निजीक्षेत्रले समेत संचालन गर्दा नाफामा ल्याउन नसक्ने भए त्यस्तो संस्थान निजीकरण गर्ने होइन बन्द गरिनु पर्दछ । हेटौँडा कपडा उद्योग निजीकरण गर्ने होइन त्यसलाई बन्द नै गर्नु पर्ने थियो । त्यस्तै स्थिति लुम्बिनी चिनी कारखानाका लागि पनि लागू हुन्छ । निजीस्तरमा समेत संभाव्य नभएका सरकारी संस्थानहरू निजीकरण पश्चात् बन्द हुन जाँदा निजीकरण प्रक्रियालाई दोष दिइयो । चलनै नसक्ने र बन्द गर्नुपर्ने संस्थानलाई ज्ञानका अभावका कारण निजीकरण गर्दा यस्तो हुन पुगेको हो । निजीकरणको अर्को गलत बुझाई नोक्सानमा गएका संस्थानहरूमात्र निजीकरण गरिनुपर्दछ भन्ने हो । साधारणभन्दा साधारण एउटा किसानले पनि आफ्नो गाई बेच्नु पर्यो भने त्यो गाई भर्खर ब्याएको बेला दूध धेरै दिने अवस्थामा नै बेच्दछ न कि थाक्ने अवस्थामा । थारो गाई व्यक्तिले किनेन भनेर आरोप लगाउनु उपयुक्त होइन । निजीक्षेत्रबाट चुरोटको उत्पादन नहुँदासम्म जनकपुर चुरोट कारखानाले यथेष्ट मुनाफा कमाई रहेको थियो । तर निजीक्षेत्रबाट चुरोटको उत्पादन सुरु हुनासाथ जनकपुर चुरोट कारखाना अत्यधिक नाफा गर्ने संस्थानबाट नोक्सान गर्ने संस्थानमा परिणत हुन पुग्यो । आजको नेपाल टेलिकमलाई बेलैमा निजीकरण नगर्ने हो भने दुर संचारको क्षेत्रमा निजीक्षेत्र प्रवेश गरिसकेको अवस्थामा यसको अवस्था पनि केही समयपछि जनकपुर चुरोट कारखानाजस्तै नहोला भन्न सकिन्छ ।

सरकारले यो प्रतिवेदनमा उल्लेख भएबमोजिम राम्रो, सन्तोषप्रद, सुधारअपेक्षित, खराब र धेरैखराबमा वर्गीकरण गरेअनुरूप प्रत्येक समूहका लागि बेग्लाबेग्लै रणनीतिहरू तर्जुमा गरी यी संस्थानहरूको सुधार अथवा लगानीअनुरूप मुनाफामा लानुपर्दछ । यस्तो सुधार संस्थानहरूको निजीकरण गरेर, बन्द गरेर वा संस्थानहरूको स्वामित्व कर्मचारीहरूको समूहमा हस्तान्तरण गरेर गर्नुपर्ने हुन्छ ।

संस्थानहरूमा सुधार गर्ने भनेको एउटा राजनीतिक निर्णय हो । राजनीतिक उपल्लो स्तरको प्रतिबद्धता नरहेसम्म संस्थानहरूको सुधार संभव छैन । विकाससिल राष्ट्रहरू त्यसमा पनि दक्षिण एवं दक्षिणपूर्वी एसियाली देशहरूले सार्वजनिक संस्थानहरूको सुधारको सफलता र असफलताको अध्ययन गरेमा जहाँजहाँ राजनीतिको उपल्लो स्तरका राजनेतामा सुधार प्रक्रियाप्रति प्रतिबद्धता रह्यो त्यहाँ त्यहाँ यो कार्य सफल भएको हामी पाउँछौं । प्रतिबद्धता नरहेका ठाउँमा यो प्रक्रिया नेपालको जस्तो रहेको छ । संस्थान सुधार प्रक्रिया सुधार

सफल भएका ठाउँमा समेत एकै प्रकारको संस्थागत संरचना भएको पाइँदैन । छिमेकी मुलुक भारतमा संस्थानको सुधारका लागि विनिवेश (Disinvestment) मन्त्रालय खडा गरिएको छ भने पाकिस्तानमा बेग्लै प्राइभेटाइजेसन कमिसन संरचना रहेको छ । हाम्रो जस्तै सामाजिक राजनीतिक परिवेश भएको तर ठूलो संख्यामा संस्थानहरु रहेको श्रीलंकामा भने Public Enterprises Reform Commission को व्यवस्था गरिएको छ । जसले सोभै राष्ट्रपतिलाई रिपोर्ट गर्दछ । श्रीलंकामा एयर लंका, त्यहाँको टेलिकम, बन्दरगाहको सफल निजीकरण यसै Public Enterprises Reform Commission को सक्रियतामा भएको हो ।

नेपालमा पनि २०४६ सालमा प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनापश्चात निजीकरणको लागि संस्थागत एवं कानुनी संरचनाको निर्माण नभएको होइन । हाम्रो क्षेत्रमा निजीकरणका लागि कुनै यस्तो संरचना निर्माण नभएका बेला २०५१ सालमै निजीकरण ऐन संसदबाट पारित भई लागू गरिएको हो । २०५१ सालमा यो ऐन निर्माण गर्दा हाम्रो क्षेत्रमा निजीकरण एउटा नौलो विषय भएका कारण यस ऐनले निजीकरण गर्दा सबै साभेदार पक्षहरुको सहमति लिएर निजीकरण गर्ने सिद्धान्त अपनाएको उपयुक्त थियो । तर केही सरकारी संस्थानहरुको निजीकरणपश्चात अनुभवले के देखायो भने सुरुका अवस्थामा निजीकरणका लागि सम्बन्धित सबै पक्षको संलग्नता उपयुक्त नै भए पनि यिनको सुधारका लागि सरकारलाई कार्यान्वयनको सम्पूर्ण जिम्मा दिने र त्यस्तो कार्यान्वयनको समीक्षा संसदले गर्ने आवश्यकता भने देखियो । श्रीलंकामा पब्लिक इन्टरप्राइजेज रिफर्म कमिसनले कुनै एउटा सरकारी संस्था निजीकरण गरिसकेपछि त्यस्तो निजीकरणको सम्पूर्ण प्रक्रियाको कागजात, निर्णयहरु सबैको एकमुष्ट रिपोर्ट संसदमा पेश गर्ने व्यवस्था रहेको छ र यस्तो कार्य ठीक बेठीक भएको संसदले केलाउँदछ ।

राजनीतिक प्रतिवद्धताको कुरा गर्दा सिद्धान्तमा निजीकरण, विश्वव्यापीकरणको विरोधमा रहेको भारतीय जनता पार्टीको सरकारका बेला विनिवेश मन्त्रालय सभालेका प्रसिद्ध पत्रकार अरुण सुरी संस्थानहरुको निजीकरण गर्ने कार्यमा अरुभन्दा बढी सफल रहे । यसको कारण विश्लेषण गर्दै जाँदा जानिफकारहरुले के पत्ता लगाए भने उनले निजीकरण गर्ने प्रस्ताव क्याबिनेटमा लैजादा क्षेत्रगत मन्त्रीहरुको विरोध छँदाछँदै विजेपीका प्रधानमन्त्री अटल बिहारी वाजपेयीको हस्तक्षेपका कारण अरुण सुरीले लगेका प्रस्तावहरु क्याबिनेटमा पास हुँदै गए ।

सरकारद्वारा संचालित सार्वजनिक संस्थानहरुको स्थापनाकालमै उसले गर्ने कामको उद्देश्य स्पष्ट तोकियो आवश्यक छ । नेपाली सार्वजनिक संस्थानहरु नियोजित रुपमा स्थापित नभएका कारण संस्थानको उद्देश्य स्पष्ट रुपमा तोकिएको छैन । यसको उदाहरणमा नेपाल टेलिभिजनलाई लिन सकिन्छ । नेपाल टेलिभिजन कुन उद्देश्य पूर्तिको लागि स्थापना भएको हो सो स्पष्ट नहुँदा यसले न त वृहत्तर सामाजिक तथा आर्थिक उद्देश्य नै पूर्ति गर्न सकेको छ न त स्वयं संस्था व्यवसायिक हुन नै सकेको छ । सामाजिक उद्देश्य प्राप्तिका लागि स्थापित भएको हो भने यसका कार्यक्रमहरु व्यवसायिक रुपमा सफल हुन सक्दैनन् । कार्यक्रम व्यवसायिक हुन नसक्दा संस्थाले आफ्नो आमदानी बढाउन सक्दैन । अन्तत संस्थान चलन नसक्ने अवस्थामा पुग्न सक्दछ । यदि आफैँ कमाएर कार्यक्रम संचालन गर्नु भन्ने उद्देश्य भए टेलिभिजनले आफ्ना कार्यक्रमहरु व्यवसायिक हिसाबले निर्माण गरी प्रसारण गर्न पाउनुपर्दछ । संस्थालाई व्यवसायिक रुपमा संचालन गर्ने हो भने वृहत्तर सामाजिक तथा आर्थिक सन्देश दिनुभन्दा विशुद्ध मनोरंजन पस्किन सक्नुपर्दछ । टेलिभिजनलाई व्यवसायिक पनि भन्ने र त्यहाँबाट प्रसारण हुने कार्यक्रमलाई समावेशीकरण, दलित, जनजातिको पक्षमा बोल्न लगाई शैक्षिक किसिमको सन्देश भन्ने हो भने नेपाल टेलिभिजन आफैँ कमाएर चलन गाह्रो हुन सक्छ ।

निजीकरण प्रक्रियामा उपयुक्त व्यवसायीको छनौट पनि प्रमुख कुरा हो । नेपालमा अहिलेसम्म भएका निजीकरण प्रक्रियामा व्यवसायीको छनौटलाई भन्दा सरकारी नीति नियमका कारण सबैभन्दा बढी मूल्य

तिर्नेलाई संस्थान हस्तान्तरण गरियो । निजीकरण पश्चात व्यवसायीले उद्योग संचालन गर्न सक्ने/नसक्ने योग्यताको मूल्यांकन गरिएन । उदाहरणका लागि बाँसबारी छाला जुत्ता कारखाना र हरिसिद्धि ईटा उद्योगका व्यवसायीको दक्षताभन्दा बढी बोलकबोललाई मान्यता दिइयो । जसको कारण एउटा उद्योग बन्द हुन पुग्यो भने अर्कोले पनि व्यवसायको अपेक्षित विकास गर्न सकेन ।

सरकारी संस्थानहरू निजीकरण गर्दा 'जग्गा' बिक्री अर्को प्रमुख मुद्दा बनेको छ । सरकारले कलकारखाना चलेका जग्गाहरू कौडीको मूल्यमा बेच्यो भन्ने आरोप बारम्बार लागिरहेका छन् । कुनै पनि संस्थान निजीकरण गर्दा सो संस्थानले संचालन गरिरहेको व्यवसाय निजीक्षेत्रले पनि संचालन गर्नुपर्ने सर्त राखी निजीकरण गरिएको हो भने जग्गाको मूल्य एउटा हुन्छ होइन भने उद्योग व्यवसाय बन्द गरेर अन्य परियोजना (हाउसिङ कम्प्लेक्स) संचालन गर्न पाउने हो भने जग्गाको मूल्य बेग्लै हुन्छ । हरिसिद्धि ईटा कारखाना निजीकरण गर्दा उद्योग संचालन गर्नु नै पर्ने सर्त राखिएको थियो । यस्तो सर्त राखी निजीकरण गरिएको जग्गा हाउसिङ कम्प्लेक्स संचालन गर्दा प्राप्त हुने जग्गाको मूल्य सँगै दाँजेर हेरिनु उपयुक्त होइन ।

यस सन्दर्भमा, वार्षिक रु. ६ अर्बभन्दा बढी नोक्सानीको बढ्दो सरकारी दायित्व सरकारले बेहोर्दै जाने कि लोकतान्त्रिक नयाँ नेपालमा पिछडिएको क्षेत्र र जातिका लागि खर्च गरेर देशले समावेशी आर्थिक नीति अपनाउने भन्ने प्रश्न आजका राजनीतिज्ञहरूका लागि प्रमुख मुद्दा बनेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय अध्ययनहरूले संस्थानहरूको सुधार र निजीकरणपछि वित्तीय रूपमा सरकारहरू मजबुत हुँदै गएको र आर्थिक वृद्धि उल्लेखनीय रूपमा हासिल हुने गरेको देखाएका छन् ।

३. संस्थानहरूको संचालन र वित्तीय अवस्थाको विश्लेषण

सरकारी संस्थानहरूको आर्थिक स्थिति र वित्तीय कार्यकूशलता सन्तोषजनक हुन नसकेको कुरा संस्थानहरूबाटै संकलन गरेका सूचना तथा तथ्यांकबाट प्रष्ट देखिन्छ । यसो हुनुमा संस्थानहरूको मौलिक संरचना र कार्यपद्धतिमा व्यवसायिक संस्कृति (business culture) को अभाव हुनु एक प्रमुख कारण हो । आ.व. २०६२/६३ को तथ्यांकअनुसार ३६ वटा सरकारी संस्थानहरूमध्ये १९ वटा संस्थान घाटामा गएका छन् । संस्थानहरूको आफ्ना वस्तु वा सेवाको बिक्रीमा समयानुरूप वृद्धि भइरहेको देखिँदैन । आ.व. २०६२/६३ मा औद्योगिक र व्यापारिक संस्थानहरूको खुद नोक्सानी क्रमशः रु. २७.८८ करोड र रु. ३.८२ अर्ब रहेको छ । अन्य क्षेत्रहरूतर्फ वित्तीय क्षेत्रको संचालन परिणाम सन्तोषजनक देखिए तापनि दुरसंचार कम्पनी लिमिटेड बाहेकका अन्य क्षेत्रका संस्थानहरूको संचालन परिणाम सन्तोषजनक रहेको छैन । यस्ता संस्थानहरूमा सरकारको शेयर लगानी रु. ६२.७२ अर्ब रहेकोमा वार्षिक प्रतिफल नगण्य रहेको देखिन्छ । उदाहरणको लागि आ.व. २०६२/६३ मा ३.१६ प्रतिशत लाभांश (रु. २.०८ अर्ब) प्राप्त गरेको छ । यसरी न्यून प्रतिफल प्राप्तिबाट संस्थानहरू चरम आर्थिक समस्याबाट ग्रसित भएको स्पष्ट हुन्छ ।

सरकारको पूर्ण/अधिकांश स्वामित्वमा रहेका ३६ वटा संस्थानहरूले आर्थिक वर्ष २०६२/६३ मा वस्तु तथा सेवाको बिक्रीबाट प्राप्त गरेको कुल संचालन आय, नाफा नोक्सानको स्थिति तथा आ.व. २०६२/६३ को अन्त्यसम्ममा संस्थानहरूको शेयरधनी कोष (नेटवर्थ) को स्थिति र अन्त्यमा कर्मचारीहरूसमेतको स्थितिको विश्लेषण गरी यिनको अवस्था निम्न अनुसार पाइएको छ । यसका साथै गत वर्ष (आ.व. २०६१/६२) को स्थितिसँग तुलना समेत गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

(यस खण्डमा कुल संचालन आय भन्नाले संस्थानले मुख्यरूपमा कारोवार गर्ने वस्तु वा सेवाको बिक्रीबाट एक आर्थिक वर्षमा प्राप्त कुल रकमलाई जनाउँदछ । कुल संचालन आयमा भएको उतार चढावले संस्थानहरूको उत्पादन तथा व्यापारमा भएको विस्तार/ संकुचनलाई चित्रण गर्दछ, तथापि यस्तो विश्लेषणमा मुल्यवृद्धिको असरलाई समेत ध्यानमा राख्नुपर्ने हुन्छ ।)

३.१ उत्पादन तथा बिक्री

आर्थिक वर्ष २०६२/६३ मा सरकारी स्वामित्व (पूर्ण/अधिकांश) मा रहेका ३६ वटा संस्थानहरूको कुल वस्तु तथा सेवाको बिक्री रु. ७८.४२ अर्ब (अघिल्लो वर्ष रु. ७०.३५ अर्ब) रह्यो जसमध्ये १० वटा संस्थानहरूको बिक्री मात्र रु. ७२.९६ अर्ब थियो । अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा रु. ८ अर्ब ७ करोड बिक्री कारोवार बढेकोमा नेपाल आयल निगम तथा नेपाल दुरसंचार कम्पनी दुई ठुला कम्पनीको कुल आयमा भएको वृद्धि मात्रै क्रमशः रु. ५.५९ अर्ब र रु. १.८७ अर्ब रहेको छ ।

यसरी कुल आय र सोको वृद्धिमा केही संस्थानहरूकै प्रमुख योगदान छ भने बाँकी धेरैजसो संस्थानहरूको अंश नगण्य छ, जसको उदाहरण तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

प्रमुख १० संस्थान/कम्पनीहरूको वस्तु/सेवा बिक्री तालिका

रु. करोडमा

क्र.सं.	संस्थानको नाम	कुल आय (आ.व. २०६२/६३ मा)	वृद्धि (अघिल्लो आ.व. को तुलनामा)
१.	नेपाल आयल निगम	३२४५	५५९
२.	नेपाल दुरसंचार कम्पनी	१०४५	१८७
३.	नेपाल विद्युत प्राधिकरण	१३३१	७१
४.	नेपाल वायुसेवा निगम	४१६	
५.	नागरिक उड्डयन प्राधिकरण	१४४	
६.	कृषि विकास बैंक	४२४	
७.	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक	२७८	
८.	दुग्ध विकास संस्थान	१५९	
९.	जनकपुर चुरोड कारखाना	१०९	
१०.	राष्ट्रिय बीमा संस्थान	१४६	
	जम्मा	७२९६	८१७

उपरोक्त तालिकाले सरकारको पुर्ण/अधिकांश स्वामित्वमा रहेका ३६ संस्थानहरूमध्ये १० वटा संस्थानहरूको संचालन आयले कुल आयको ९३.०५ प्रतिशत ओगटेको देखाउँछ। अन्य २६ वटा संस्थानहरूमध्ये कुनै पनि संस्थानको कुल संचालन आय रु. १ अर्ब नाघ्न सकेको छैन।

३.२ कारोवार/संचालन आय

अघिल्लो वर्षको तुलनामा आ.व. २०६२/६३ मा संस्थानहरूको कारोवार र संचालन आय दुवै अझ खस्कदै गएको छ। मुख्य रूपमा कृषि सामग्री कम्पनी र नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेडको कुल बिक्री कारोवारमा क्रमशः ५२ र ५० प्रतिशतले कमी आएको छ। यसबाहेक औद्योगिक क्षेत्रका हेटौँडा सिमेन्ट, उदयपुर सिमेन्ट, जनकपुर चुरोट कारखाना तथा नेपाल औषधि लिमिटेडको बिक्री कारोवारमा पनि ह्रास आएको छ। बजारमा प्रशस्त माग भएको स्पष्ट हुँदाहुँदै पनि आन्तरिक कारणहरूले गर्दा यी उद्योगहरूले आफ्नो उत्पादन र बिक्रीमा यथोचित वृद्धि हासिल गर्न सकेका छैनन्। आर्थिक वर्ष २०६२/६३ मा समग्र संस्थानहरूले वस्तु तथा सेवाको बिक्री अघिल्लो वर्षको तुलनामा रु. ८.०७ अर्ब बढाएकोमा नेपाल आयल निगम, नेपाल दुरसंचार कम्पनी र नेपाल विद्युत प्राधिकरणले बाहेक अन्य संस्थानले उल्लेखनीय वृद्धि हासिल गर्न सकेका छैनन्। यस विपरित १५ संस्थानहरूको कारोवार अझ खस्कँदो छ।

त्यस्तै, सेवा क्षेत्रका पनि ७ वटा संस्थानहरूमध्ये ५ वटा संस्थानहरूको कुल आयमा अघिल्लो वर्षको तुलनामा ह्रास आएको छ। मुख्य रूपमा नेपाल उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्रको कुल आय जम्मा रु. ५ लाख रहेको छ भने औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेड, नेशनल कन्स्ट्रक्सन कम्पनी, नेपाल इन्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सी र नेपाल पारवहन तथा गोदाम व्यवस्था कम्पनीको कुल संचालन आय पनि क्रमशः घट्दै गएकोबाट हालका वर्षहरूमा यस्ता संस्थानहरूको सान्दर्भिकतामा नै ठुलो प्रश्न चिन्ह खडा भएको छ।

३.३ नाफा/नोक्सान

आर्थिक वर्ष २०६२/६३ मा समग्र सरकारी संस्थानहरूको खुद मुनाफा रु. २.५५ अर्ब (अघिल्लो वर्ष रु. १.५१ अर्ब) रह्यो । समग्रमा अघिल्लो वर्षको तुलनामा खुद मुनाफाको स्थिति राम्रो देखिए तापनि नेपाल दुरसंचार कम्पनीको खुद मुनाफामा भएको वृद्धि रु. १.४१ अर्बले नै समग्र खुद मुनाफा बढाएकोले अन्य संस्थानहरूको प्रदर्शन राम्रो नरहेको नै मान्नुपर्दछ ।

आ.व. २०६२/६३ मा कुल १९ वटा संस्थानहरू खुद नोक्सानीको स्थितिमा संचालन भएका छन् । यस्ता संस्थानहरूको समग्र खुद नोक्सान यस वर्ष रु. ५.८५ अर्ब रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६१/६२ मा नाफा कमाउन सफल दुग्ध विकास संस्थान, कृषि सामाग्री कम्पनी, नेपाल खाद्य संस्थान, नेपाल खानेपानी संस्थान, नेपाल औद्योगिक विकास निगम पनि आ.व. २०६२/६३ मा आएर खुद नोक्सानको स्थितिमा पुगेका छन् भने नेपाल टेलिभिजन, नेपाल आयल निगम र उदयपुर सिमेन्टको घाटामा अत्यधिक वृद्धि भएको छ ।

कृषि विकास बैंक र नेपाल वायुसेवा निगम गत वर्षको खुद नोक्सानीको स्थितिबाट उठेर खुद मुनाफाको स्थितिमा आएका छन् भने राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र जनक शिक्षा सामाग्री केन्द्रको खुद मुनाफामा भएको वृद्धि सन्तोषजनक रहेको छ । राष्ट्रिय बीमा संस्थान, नागरिक उड्डयन प्राधिकरण तथा नेपाल टिम्बर कर्पोरेसनले क्रमशः रु. १.०८ अर्ब, रु. ३४.८३ करोड तथा रु. ५३ लाख खुद मुनाफा देखाए तापनि यिनीहरूको हिसाबकिताब र लेखापरीक्षणको अवस्था सन्तोषजनक नभएवाट मुनाफाको उक्त तथ्यांक विश्वासयोग्य छ भन्न सकिने अवस्था छैन ।

क्षेत्रगत रूपमा हेर्दा वित्तीय क्षेत्रतर्फ नेपाल औद्योगिक विकास निगम बाहेक अन्य सबै संस्थानहरू नाफामा संचालित छन्, तर औद्योगिक क्षेत्रतर्फ हेटौँडा सिमेन्ट र जनकपुर चुरोट कारखानाबाहेक अन्य सबै उद्योगहरू घाटामा संचालित छन् । जनकपुर चुरोटले पनि कर्मचारीतर्फको दायित्वको लागि यथोचित व्यवस्था नगरेको र १५०० को हाराहारीमा रहेका कर्मचारीहरूको लागि गर्नुपर्ने दायित्वको व्यवस्था अत्यधिक हुने हुँदा नाफा गरेको देखाइए तापनि उक्त उद्योग वास्तविक रूपमा घाटामै संचालित भएको मान्नुपर्ने हुन्छ । यसबाहेक आ.व. २०६३/६४ मा यो उद्योग आफैँले खुद नोक्सानमा जाने अनुमान गरिसकेकोले समग्र औद्योगिक क्षेत्रका संस्थानहरूको अवस्था अत्यन्तै नाजुक रहेको स्पष्ट छ ।

नेपाल ओरियण्ड म्याग्नेसाइट हालसम्म संचालनमा आउन सकेको छैन तथापि यसको अपलेखन गर्नुपर्ने खर्च रु. ३.३७ अर्ब पुगिसकेको छ । ठूलोमात्रामा भएको ऋण लगानीले गर्दा आ.व. २०६२/६३ मा मात्रै यस उद्योगले रु. ६.८० करोड ब्याज खर्चवापत भुक्तानी गर्नुपरेको छ । तर यस्तो ब्याज, ह्यासकट्टी र कर्मचारी खर्चसमेतको रु. १०.७१ करोडलाई पूर्ति गर्न उद्योगबाट उत्पादित म्याग्नेसाइट र टेलकम पाउडरको बिक्रीबाट उठेको रु. १.५० करोड अपुग भएकोले रु. ९.१४ करोड खुद नोक्सानी बेहोर्नुपरेको छ । वास्तविक रूपमा उद्योग संचालनमा आउन सकेको छैन र निकट भविष्यमा आउन सक्ने संभावनासमेत नदेखिएकोले वर्षेनी करिब रु. १० करोडको थप व्ययभार सरकारलाई पर्दै जाने निश्चित छ ।

व्यापारिक क्षेत्रका राष्ट्रिय विउबिजन कम्पनीबाहेक अन्य सबै कम्पनीहरु नोक्सानमा संचालित छन् । यो संस्थानले पनि नेपाल सरकारबाट रु. ५० लाखको अनुदान प्राप्त गरेकोले मात्र रु. ५५ लाख खुद मुनाफा देखाउन सफल भएको हो ।

३.४ शेरधनी कोष (नेटवर्थ)

सबै संस्थानहरुमा शेरधनी पुँजीको रूपमा सरकारद्वारा हालसम्म रु. ६८.०३ अर्ब लगानी गरिएकोमा आ.व. २०६२/६३ को अन्त्यसम्ममा शेरधनी कोष रु. ३९.५७ अर्ब मात्र बाँकी रहेकोले यस अवधिसम्ममा राष्ट्रको ४२ प्रतिशत पुँजी क्षय भइसकेको स्पष्ट छ । ३६ वटा संस्थानहरुमध्ये १९ वटा संस्थानहरु संचित नोक्सानीको स्थितिमा संचालित छन् भने ११ वटा संस्थानहरुको शेरधनी कोष नै ऋणात्मक रहेको छ । संचित नोक्सानीमा रहेका १९ वटा संस्थानहरुको त्यस्तो नोक्सानी आ.व. २०६२/६३ को अन्त्यसम्ममा रु. ४७.२० अर्ब रहेको छ, जबकि संस्थानहरुको संचित मुनाफा र जगेडा कोषमा गरी कुल रु. २२.२४ अर्ब मात्र संचित छ । त्यसमा पनि नेपाल दुरसंचार कम्पनीको रु. ८.७५ अर्ब संचित मुनाफा र नेपाल विद्युत प्राधिकरणको रु. १०.१८ अर्बको जगेडा कोष तथा नेपाल खानेपानी संस्थानको रु. १.५७ अर्बको जगेडा कोष रहेकोले अन्य संस्थानहरुको संचित मुनाफा र जगेडा नगण्य रहेको स्पष्ट हुन्छ । विद्युत प्राधिकरणको जगेडाको मुख्य अंश पनि सम्पत्तिहरुको पुनर्मुल्यांकन जगेडा भएकोले वास्तविक संचित मुनाफा मान्न सकिँदैन ।

यसरी सरकारी संस्थानहरु कुनैकुनै मुनाफामा गए पनि थोरै मात्र मुनाफा तथा संचिति गर्ने तर अधिकांशले धेरैजसो नोक्सानी नै गरिरहने र त्यो संचितले हुँदै भयावह रूप लिन प्रवृत्ति धारण गरेको देखिन्छ । यस कारणले गर्दा केही संस्थानहरु हाल संचित मुनाफाकै अवस्थामा रहे तापनि लगातारको घाटाबाट आउँदा केही वर्षमै संचित नोक्सानीको स्थितिमा परिणत हुने संभावना बढेर गएको छ । उदाहरणको लागि, जनकपुर चुरोट कारखाना, नेशनल कन्स्ट्रक्सन कम्पनी, नेपाल पारवहन तथा गोदाम व्यवस्था कम्पनी, नेपाल इन्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सी, राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्र र ग्रामीण आवास कम्पनी लिमिटेड हालसम्म संचित मुनाफाको अवस्थामा रहे तापनि संचित कोषबाट संचालन खर्च गर्दै जानु र थप आय जुटाउने कुनै स्रोत नखोजिनुले केही वर्षमै संचित नोक्सानीको अवस्थामा पुग्ने निश्चित देखिन्छ ।

३.५ कर्मचारी/जनशक्ति : उत्पादकत्व

आर्थिक वर्ष २०६३ सालको माघ मसान्तसम्मको स्थितिमा ३६ वटा सार्वजनिक संस्थानहरुमा कुल ३६ हजार ९ सय ७४ कर्मचारी/कामदार कार्यरत रहेका छन् । संस्थानहरुको कारोवार वा संचालन क्षेत्र विस्तार भई उत्पादन वा बिक्री बढेर थप जनशक्ति परिचालन गर्नुपर्ने स्थिति आएको पनि देखिँदैन । यसको विपरित संस्थानहरुको नोक्सानीमा भएको लगातार वृद्धिले गर्दा संस्थानहरुले अझै मुनाफा वा संचित पुँजी र लगानीमा वृद्धि गर्नेतर्फ पनि कुनै खास प्रगति गर्न सकेका छैनन्, तर त्यसका बावजुद पनि अनावश्यक कर्मचारी कटौती गर्नेतर्फ कुनै काम भने हुन सकेको छैन ।

नाफामुलक तीनवटा संस्थानहरु नेपाल दुरसंचार कम्पनी, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र राष्ट्रिय बीमा संस्थानलाई गणनाबाट हटाउँदा संस्थानहरुको प्रति कर्मचारी खुद नोक्सान रु. १.८४ लाख रहेको छ ।

कर्मचारीहरूको उत्पादकत्वको गणना, त्यससँग निजीक्षेत्रका कम्पनीहरू वा अघिल्लो वर्षका तथ्यांकहरूसँग तुलना गर्ने र आवधिक रूपमा उत्पादकत्वमा भएको घटबढ अनुगमन गर्ने संयन्त्रको विकास नभएको अवस्थामा संस्थानका कर्मचारीहरूको उत्पादकत्वको सन्दर्भमा टिप्पणी गर्न कठिन भए तापनि संस्थानका कर्मचारीहरूको उत्पादकत्व खस्कँदै गएको सबैलाई अनुभव भएको छ । मुख्य रूपमा सम्बन्धित संस्थानको योजना बिना नै राजनीतिक हस्तक्षेप र त्यस्तै गैरव्यवसायिक कारणले गर्दा करारमा कर्मचारी भर्ना गर्ने थलोको रूपमा संस्थानहरू प्रयोग गरिएको भन्ने गुनासाहरू सम्बद्ध संस्थाका पदाधिकारीले नै छलफलमा व्यक्त गरेका छन् । यसले गर्दा यस्ता संस्थानहरूको शिरोभार खर्च बढ्नेमात्र होइन, असक्षम व्यक्तिको नेतृत्वबाट संस्थाको समग्र वातावरण नै बिग्रने तथा अन्य सक्षम कर्मचारीको मनोबलमा समेत नकारात्मक असर पुग्ने तथ्य बुझ्न गाह्रो छैन ।

४. संस्थान पिच्छेको वित्तीय स्थितिको विवरण

सरकारी संस्थानहरूमध्ये धेरैजसो संस्थानहरूको वित्तीय स्थिति ज्यादै निराशाजनक छ। वित्तीय अवस्था सुदृढ भएका र निरन्तर मुनाफा कमाई रहेका संस्थानहरू (जस्तै : नेपाल दुर संचार कम्पनी लिमिटेड) अपवादका रूपमा रहेका छन् भने धेरैजसो संस्थानहरू या त नोक्सानमा संचालित छ, या ज्यादै थोरै मुनाफा गरेर सन्तुष्ट देखिन्छन्। यसबाहेक अत्यधिक बजार माग भए पनि पर्याप्त मात्रामा वस्तु तथा सेवा उपलब्ध गराउन नसकेर उदयपुर सिमेन्ट, नेपाल वायुसेवा निगम आदि जस्ता संस्थानहरूले घाटा बेहोरिरहेको विडम्बना पनि एकातर्फ विद्यमान छ।

संस्थानहरू भविष्यमा कार्यशील पुँजीको अभाव हुन सक्ने संभावनातर्फ विचारै नगरी चल्दासम्म विभिन्न सुविधा वृद्धि गरी स्रोतलाई अन्यत्र परिचालन गर्ने, चलन छाडेपछि अर्थमन्त्रालयमा रकम माग गर्ने प्रवृत्ति बढिरहेको देखिन्छ। संस्थानहरूमा corporate accounting principle अनुसार लेखा व्यवस्था व्यवस्थित नगरिनुले वित्तीय अनुशासन कायम भएको मान्न सकिने अवस्था छैन। कतिपय संस्थानहरूमा त नगद प्रवाहको स्थिति समेत एकिन नहुँदा पारदर्शीता कायम भएको मान्न सकिने स्थिति छैन। यस अवस्थामा वित्तीय अनुशासन र नियन्त्रण तत्काल कायम गरिनु जरुरी देखिएको छ। संस्थानहरूबाट प्राप्त केही सुचना र जानकारीका आधारमा वित्तीय स्थितिको विश्लेषण गर्दा अधिकांश संस्थानहरू चरम आर्थिक संकटबाट गुज्रिरहेको देखिन्छ।

नेपाल सरकारको पूर्ण/अधिकांश स्वामित्वमा रहेका ३६ वटा संस्थानहरूले उपलब्ध गराएका विवरणहरूको आधारमा ती संस्थानहरूको संक्षिप्त वित्तीय स्थितिमा प्रस्तुत गरिएको छ। मुख्य रूपमा संस्थानहरूको पुँजी र २०६३ असार मसान्तसम्ममा संचित भएको नाफा वा घाटाको विवरण यहाँ दिइएको छ। जसबाट उक्त संस्थानहरूको नेटवर्थको स्थिति आंकलन गर्न सकिन्छ। त्यस्तै विगत तीन वर्षमा संस्थानले गरेको खुद मुनाफा वा बेहोरेको खुद नोक्सानको तथ्यांक प्रस्तुत गरिएको छ। जसले हालका वर्षहरूमा संस्थानहरूको वित्तीय स्थिति कुन मार्गमा अग्रसर छ त्यो देखाउने विश्वास लिइएको छ।

यसैगरी विगतमा सरकारी संस्थानहरूले कर्मचारीहरूको अवकाशपश्चात् उनीहरूलाई संस्थानको विनियम बमोजिम भुक्तानी गर्नुपर्ने अवकाश कोषको रकमको लागि उचित व्यवस्था नगरेको कारणले त्यो भार अन्ततः सरकारमा नै आउने र त्यस्तो दायित्वको परिमाण निकै ठूलो हुने अनुभवबाट संस्थानहरूको यस्तो दायित्वको लागि व्यवस्था गरे नगरेको कुरालाई महत्वका साथ हेर्नुपर्ने। यसबाहेक आफ्ना कर्मचारीसँग सम्बन्धित यस्तो दायित्वको लागि उचित रकम व्यवस्था नगर्दा संस्थानको वासलात र नाफा नोक्सान विवरणले संस्थानको भ्रामक चित्र प्रस्तुत गर्ने हुँदा यस पक्षलाई समेत समेटेर संस्थानको समग्र वास्तविक वित्तीय स्थिति पेश गर्ने प्रयास गरिएको छ।

समितिले उपरोक्त स्तरको निर्धारणका आधार निम्न बमोजिम संस्थानहरूको वर्गीकरण गरेको छ।

राम्रो	विगत ३ वर्षदेखि मुनाफामा चलिरहेको, नेटवर्थ स्थिति सुदृढ रहेको, अध्यावधिक लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेको र वित्तीय अनुशासनको राम्रो पालना गर्ने गरेको।
---------------	--

सन्तोषप्रद नेटवर्थको स्थिति सुदृढ नभए पनि सकारात्मकै रहेको, साधारणतया मुनाफामा चलिरहेको, लेखा परीक्षण अध्यावधिक रहेको ।

सुधार अपेक्षित नेटवर्थको स्थिति नकारात्मक नभए तापनि केही घाटामा चलिरहेको, कारोवारमा वृद्धि अथवा सुधारका अन्य उपाय अपनाएमा वित्तीय स्थिति सुधार हुनसक्ने संभावना रहेको ।

खराब मुल्य निर्धारण लगायतका कुनै बाह्य हस्तक्षेप बेगर पनि घाटा बेहोरिरहेको, तत्काल सुधार हुने गुन्जायस कम भएको र नेटवर्थ नकारात्मक रहेको ।

धेरै खराब नेटवर्थ उच्च दरले नकारात्मक रहेको । लगातार घाटामा गइरहेको, धेरै समयदेखि लेखापरीक्षण नगराएको, समयमै सुधार नगरे सरकारलाई ठूलो व्ययभार र थप घाटा पार्न सक्ने, स्थिर खर्च धेरै उच्च हुँदा कारोवार घटाए वा कम गरे तापनि घाटा कम गर्न सकिने स्थिति नरहेको र घाटा प्रत्येक वर्ष थपिँदै वा बढ्दै गएको ।

संस्थानहरूलाई उपरोक्त आधारमा वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरिएको भए तापनि केही संस्थानहरू कुनै पक्षमा निकै राम्रो हुने तर अर्को पक्षको स्थिति निकै चिन्ताजनक देखिएको स्थिति पनि छ । यस्ता केही अवस्थाहरूमा समितिका सदस्यहरूको आपसी छलफल र संस्थानको अवस्थाको गाम्भीर्यताको आधारमा समेत संस्थानहरूलाई निश्चित वर्गमा राखिएको छ । जस्तो राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको हालको कारोवार र लेखा व्यवस्था सन्तोषजनक देखिए तापनि ठूलो संचित नोक्सानीको कारण 'खराब' मा वर्गीकृत गरिएको छ । त्यस्तै बिमा संस्थानको वार्षिक मुनाफा, संचित मुनाफा र नेटवर्थ सन्तोषजनक रहे तापनि लेखापरीक्षण र हिसाब किताबको स्थिति निकै चिन्ताजनक रहेकोले 'खराब' मा वर्गीकरण गरिएको छ ।

वर्गीकरणमा राखिएका संस्थानहरूको पुँजी, जगेडा कोष, संचित घाटा र ऋणको तथ्यांकहरू मिति २०६३ असार मसान्तमा आधारित रहेका छन् । त्यसैगरी संस्थानहरूमा कार्यरत कर्मचारी संख्याको विवरण २०६३ चैत महिनाको तथ्यांकलाई आधार मानी समावेश गरिएको छ ।

राम्रो

१. नेपाल दुरसंचार कम्पनी लि.
२. नागरिक लगानी कोष
३. नेपाल स्टक एक्सचेन्ज
४. नेपाल आवास विकास वित्त कं.लि.
५. निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम

सन्तोषप्रद

१. औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेड
२. नेशनल कन्स्ट्रक्सन कं. नेपाल लि.
३. हेटौँडा सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड

सुधार अपेक्षित

१. जनक शिक्षा सामाग्री केन्द्र
२. ग्रामीण आवास कं.लि.
३. कृषि सामाग्री कं.लि.
४. नेपाल पारवहन तथा गोदाम व्यवस्था कं.लि.
५. राष्ट्रिय उत्पादकत्व र आर्थिक विकास केन्द्र लि.
६. राष्ट्रिय विउबिजन कं.लि.
७. नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण

खराब

१. जनकपुर चुरोट काराखाना
२. गोर्खापत्र संस्थान
३. जडिबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन कं.लि.
४. दुग्ध विकास संस्थान
५. सांस्कृतिक संस्थान
६. नेशनल ट्रेडिड लि.
७. नेपाल टेलिभिजन
८. नेपाल इन्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सी सर्भिस सेन्टर लि.
९. कृषि विकास बैंक लि.
१०. राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक
११. राष्ट्रिय बीमा संस्थान (जीवन तथा निर्जीवन)
१२. दि टिम्बर कर्पोरेसन अफ नेपाल
१३. नेपाल खानेपानी संस्थान

धेरै खराब

१. नेपाल आयल निगम लि.
२. नेपाल औषधि लि.
३. उदयपुर सिमेन्ट लि.
४. नेपाल ओरिएण्ड म्याग्नेसाइट
५. नेपाल खाद्य संस्थान
६. नेपाल वायुसेवा निगम
७. नेपाल विद्युत प्राधिकरण
८. नेपाल औद्योगिक विकास निगम

४.१ सार्वजनिक संस्थानहरूको वर्तमान स्थिति

१. नेपाल दुर संचार कम्पनी लिमिटेड

वर्गीकरण	:	राम्रो
पुँजी	:	रु. १५०००० लाख (रु. ५० लाख नागरिक लगानी कोषको समेत गरी)
संचित मुनाफा	:	रु. ८७५०७ लाख
ऋण	:	छैन
वार्षिक मुनाफा	:	कम्पनीले आ.व. २०६०/६१ मा रु. २ अर्ब ५२ करोड, २०६१/६२ मा रु. ३ अर्ब ५५ करोड, २०६२/६३ मा रु. ४ अर्ब ९६ करोड खुद मुनाफा आर्जन गरेको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा रु. ५ अर्ब ४२ करोड खुद मुनाफा गर्ने अनुमान रहेको छ। यसरी कम्पनीमा लगानी गरिएको पुँजीको अनुपातमा खुद मुनाफा निकै राम्रो रहेको र प्रत्येक वर्ष यस्तो मुनाफा बढ्दै गएको छ।
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल ५८०६ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन्
अवकाश कोष	:	कोषको व्यवस्था गरी कम्पनीले बैंक, नागरिक लगानी कोष र कर्मचारी संचय कोषमा रकम जम्मा गरेको छ।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६१/६२ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिसकेको।

कम्पनीको कारोवार : कारोवारमा निरन्तर वृद्धि भइरहेको ।

२. नागरिक लगानी कोष

वर्गीकरण : राम्रो
पुँजी : रु. ४०० लाख (१०/१० प्रतिशत नेपाल सरकार र नेपाल स्टक एक्सचेन्जको, ४० प्रतिशत राष्ट्र बैंकको र सर्वसाधारण एवं बैंकको २०/२० प्रतिशत)
जगेडा कोष : छैन ।
संचित मुनाफा : रु. ५८७ लाख
मुनाफा : आ.व. २०६०/६१ मा रु. १४६ लाख, २०६१/६२ मा रु. १७५ लाख र २०६२/६३ मा रु. २३८ लाख खुद नाफा कमाएको तथा आ.व. २०६३/६४ मा रु. २५० लाख खुद नाफा गर्ने अनुमान गरिएको ।
ऋण : छैन
कुल कर्मचारी : कोषमा हाल ४२ कर्मचारीका अलावा ३३ कर्मचारी करारमा छन् ।
कर्मचारी दायित्व : व्यवस्था गरी कर्मचारी संचय कोष, राष्ट्रिय बीमा संस्थान र अन्य छुट्टै कोष खडा गरी जम्मा गरेको ।
लेखापरीक्षणको स्थिति : आर्थिक वर्ष २०६२/६३ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न ।
लगातार मुनाफामा संचालित यस कोषको वित्तीय अवस्था राम्रो रहेको छ । कोषले भविष्यमा सिर्जना हुने कर्मचारीसम्बन्धी दायित्व वापत पर्याप्त व्यवस्था गरेको छ । हालको कर्मचारी संख्या पर्याप्त भए तापनि कोषलाई व्यवसायिक दक्षतायुक्त विज्ञहरूको कमी महसुस भइरहेको छ ।

३. नेपाल धितोपत्र विनिमय बजार लिमिटेड

वर्गीकरण : राम्रो
पुँजी : रु. ३४९.१५ लाख (सरकारको ५८.६६ प्रतिशत, नेपाल राष्ट्र बैंक ३४.६० प्रतिशत, एनआईडीसी ६.१२ प्रतिशत र सदस्यहरूबाट ०.६२ प्रतिशत)
जगेडा कोष : रु. ३९५ लाख
संचित मुनाफा : रु. १९४ लाख
मुनाफा : यो कम्पनीले आ.व. २०६०/६१, २०६१/६२ र २०६२/६३ मा क्रमशः रु. ६४.१४ लाख, १६९.४४ लाख र रु. ११२.१८ लाख मुनाफा आर्जन गरेको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा रु. १३१ लाख मुनाफा आर्जन गर्ने अनुमान रहेको छ ।
कुल कर्मचारी : कम्पनीमा ३९ कर्मचारी रहेका छन् ।
अवकाश कोष : कोषको व्यवस्था गरी नागरिक लगानी कोषमा जम्मा गरिएको ।
लेखापरीक्षणको स्थिति : आ.व. २०६२/६३ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न ।
कम्पनी लगातार खुद मुनाफामा संचालित भएकोले वित्तीय अवस्था सन्तोषजनक छ ।

४. नेपाल आवास विकास वित्त कम्पनी लिमिटेड

वर्गीकरण	:	राम्रो
पुँजी	:	रु. ५८० लाख (सरकारको रु. ६० लाख, संस्थानहरूको रु. ३०० लाख र निजीक्षेत्रको रु. २२० लाख)
जगेडा कोष	:	रु. २४७ लाख
संचित मुनाफा	:	रु. ६३ लाख
वार्षिक मुनाफा	:	कम्पनीले आ.व. ०६१/६२ र ०६२/६३ मा क्रमशः रु. १५८ लाख र लाख र रु. १६८.७७ लाख मुनाफा आर्जन गरेको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा रु. १८४ लाख खुद मुनाफा गर्ने अनुमान छ।
कुल कर्मचारी	:	हाल १२ कर्मचारीका अलावा २ कर्मचारी करारमा रहेका छन्।
अवकाश कोष	:	कोषको व्यवस्था भएको।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आ.व. २०६२/६३ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न। कम्पनीको वित्तीय तथा संचालन स्थिति निकै उत्साहप्रद छ। कम्पनीले प्रवाह गरेको ऋणको रु. ४३.१९ करोडको कर्जामा १.६२ प्रतिशतमात्र भाका नाघेको कर्जाको अंश छ। निष्कर्षमा, निजीक्षेत्रको सहभागिता र स्वामित्वले (प्रस्तुत कम्पनीको हकमा ३८ प्रतिशत निजीक्षेत्रको शेयर लगानी) गरेर सरकारी क्षेत्रको संस्थानसमेत कसरी मुनाफामा जान सक्दा रहेछन् भन्ने कुराको उदाहरण यो कम्पनीले देखाउन सफल भएको छ।

५. निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम

वर्गीकरण	:	राम्रो
पुँजी	:	रु. ४३५ लाख (सरकारको रु. २०० लाख र संस्थानहरूको रु. २३५ लाख)
जगेडा कोष तथा बचत	:	रु. १०५८ लाख
वार्षिक मुनाफा	:	कम्पनीले आ.व. ०६१/६२ र ०६२/६३ मा क्रमशः रु. ५३ लाख र लाख र रु. ६१ लाख खुद मुनाफा आर्जन गरेको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा रु. ६० लाख खुद मुनाफा गर्ने अनुमान छ।
कुल कर्मचारी	:	हाल २४ कर्मचारीका अलावा २ कर्मचारी करारमा रहेका छन्।
अवकाश कोष	:	कोषको व्यवस्था गरिएको।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आ.व. २०६२/६३ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न। कम्पनीले बैंक तथा वित्तीय संस्थानहरूलाई प्राथमिकता क्षेत्रमा गरेको कर्जा भुक्तानी हुन नसकोमा बीमा गरिदिने उद्देश्यलाई फराकिलो पारी निक्षेपमा समेत बीमा दिने व्यवस्थाको सुरुआत गरेको छ। कम्पनीको वित्तीय स्थिति सुदृढ रहेको छ।

६. औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेड

वर्गीकरण	:	सन्तोषप्रद
पुँजी	:	रु. १३०८ लाख
जगेडा कोष	:	छैन
संचित मुनाफा	:	रु. ६६४ लाख
ऋण	:	छैन
मुनाफा	:	कम्पनीले आ.व. २०६०/६१ मा रु. १८९.२८ लाख, २०६१/६२ मा रु. १३८.१४ लाख तथा आ.व. २०६२/६३ मा रु. १६० लाख मुनाफा आर्जन गर्न सफल भएको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा खुद मुनाफा घटेर रु. ३३ लाखमात्र रहने अनुमान छ।
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल २१५ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन्।
अवकाश कोष	:	नागरिक लगानी कोषमा रकम जम्मा गरेको। वार्षिक रुपमा यस सम्बन्धी दायित्वका लागि पर्याप्त रकम छुट्याउने गरेको देखिन्छ।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६२/६३ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न। आ.व. २०६२/६३ को तुलनामा आ.व. २०६३/६४ को कुल संचालन आयमा खासै वृद्धि नहुने देखिएको तर कुल संचालन लागतमा अत्यधिक वृद्धि हुने अनुमान गरिएकोले आ.व. २०६३/६४ को खुद मुनाफामा निकै गिरावट आएकोछ।

७. नेशनल कन्स्ट्रक्सन कम्पनी नेपाल लिमिटेड

वर्गीकरण	:	सन्तोषप्रद
पुँजी	:	रु. ६२०.७१ लाख
जगेडा कोष	:	—
संचित मुनाफा	:	रु. १०७३ लाख
ऋण	:	—
वार्षिक मुनाफा	:	कम्पनी आ.व. २०६०/६१ मा रु. १९५८.६३ लाख नाफा आर्जन गर्न सफल भए पनि त्यसपछिका वर्षहरूमा कम्पनी घाटामा गएको छ।
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल १०९ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन्।
अवकाश कोष	:	हालसम्म जम्मा रु. ९०३ लाख छुट्याए पनि बैंक जम्मा नगरिएको।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आ.व. २०६२/६३ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न।
कम्पनीको कारोवार	:	कारोवार निरन्तर रुपमा घट्दै गएको। आ.व. २०६१/६२ मा कुल संचालन आय रु. १५०३ लाख रहेकोमा आ.व. २०६२/६३ मा रु. ११०४ लाख र २०६३/६४ को अनुमानित रु. ६१९ लाख मात्र रहेको। कम्पनिको संचित मुनाफा, लेखापरीक्षणको अवस्था र संचालन मुनाफाको स्थिति सन्तोषप्रद नै भए तापनि घट्दो कारोवार र निरन्तरको खुद नोक्सानीको स्थिति चिन्ताजनक रहेको छ।

८. हेटौडा सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड

वर्गीकरण	:	सन्तोषप्रद
पुँजी	:	रु. ९००७ लाख
जगेडा कोष	:	—
संचित घाटा	:	रु. ८६८१ लाख
ऋण	:	नेपाल सरकारतर्फ रु. २४९४ लाख
बुझाएको	:	
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल ६७२ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन् ।
अवकाश कोष	:	आवश्यक व्यवस्था गरी लगानी गरेको ।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६२/६३ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न हुने क्रममा । उद्योगले आर्थिक वर्ष २०६०/६१, २०६१/६२ र २०६२/६३ मा क्रमशः रु. २०७ लाख, रु. ६५६ लाख र रु. ३९७ लाख खुद नाफा आर्जन गरेको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा रु. ८२१ लाख खुद नाफा गर्ने अनुमान छ ।

९. जनक शिक्षा सामाग्री केन्द्र लिमिटेड

वर्गीकरण	:	सुधारअपेक्षित
पुँजी	:	रु. ४५०० लाख
जगेडा कोष	:	रु. ३८६ लाख
संचित मुनाफा	:	रु. १२ लाख
ऋण	:	दीर्घकालिन ऋण नरहेको ।
मुनाफा	:	कम्पनीले आ.व. २०६०/६१ मा ८४ लाख, २०६१/६२ मा रु. ९० लाख र २०६२/६३ मा रु. २०० लाख मुनाफा आर्जन गरेको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा रु. ६७ लाख खुद नाफा गर्ने अनुमान छ ।
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल ७५० कर्मचारी कार्यरत रहेका छन् ।
अवकाश कोष	:	रु. ९२० लाख बराबरको कोषको व्यवस्था नभएको दायित्व कायम छ ।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६१/६२ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेको ।

१०. ग्रामीण आवास कम्पनी लिमिटेड

वर्गीकरण	:	सुधारअपेक्षित
पुँजी	:	रु. २३३ लाख
जगेडा कोष	:	२३८ लाख
संचित मुनाफा	:	रु. २६६ लाख
ऋण	:	—
मुनाफा	:	कम्पनी आ.व. २०६०/६१, २०६१/६२ र २०६२/६३ मा क्रमशः रु. ६० लाख, ९४ लाख र रु. ३३ लाख घाटामा गएको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा पनि रु. ५१ लाख खुद नोक्सानी हुने अनुमान छ ।
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल ७६ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन्
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६२/६३ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेको कम्पनीले नागरिक लगानी कोषमा कर्मचारी दायित्वको लागि कोषको व्यवस्था गरेको छ । हालका वर्षहरूमा कम्पनी निरन्तर नोक्सानीमा संचालन भइरहेकोले यसको जगेडा मुनाफामा क्रमशः कमी आउँदै गएको छ र यही स्थितिमा कम्पनी संचालन भइरहँदा आउँदा केही वर्षहरूमै कम्पनीको पुँजीसमेत क्षय भई नेटवर्थ ऋणात्मक हुने संकेत स्पष्ट देखिन्छ ।

११. कृषि सामाग्री कम्पनी लिमिटेड

वर्गीकरण	:	सुधारअपेक्षित
पुँजी	:	रु. ४२६३ लाख
जगेडा कोष	:	—
संचित घाटा	:	रु. ६२७.८ लाख
ऋण	:	—
मुनाफा	:	आ.व. २०६१/६२ मा रु. रु. ३०२ लाख खुद मुनाफा गरेकोमा आ.व. २०६२/६३ मा कम्पनीले रु. ४९२ लाख खुद नोक्सानी गरेको छ र आ.व. २०६३/६४ मा अझ बढी रु. ७९१ लाख खुद नोक्सानी गर्ने अनुमान छ ।
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल २८४ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन् (२२ जना करार र ज्यालादारीबाहेक)
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६१/६२ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको । कम्पनीले आ.व. २०६२/६३ मा रु. ४९२ लाख खुद नोक्सानी बेहोरेको र आगामी वर्षहरूमा पनि योभन्दा बढी नोक्सानी हुँदै जाने अनुमान गरेकोले कम्पनीको पुँजी क्षय हुने क्रमको थालनी भइसकेको छ । कर्मचारीहरूको भविष्यको दायित्व (उपदान आदि) को लागि समेत आंशिक रूपमा मात्र व्यवस्था गरेको जनाइएकोले आवश्यक मात्रामा व्यवस्था गर्नुपर्दा नोक्सानी अझ बढ्ने स्पष्ट छ ।

१२. नेपाल पारवहन तथा गोदाम व्यवस्था कम्पनी लिमिटेड

वर्गीकरण	:	सुधारअपेक्षित
पुँजी	:	रु. १२२ लाख
जगेडा कोष	:	रु. १२४ लाख
संचित मुनाफा	:	रु. ७१० लाख
ऋण	:	छैन ।
वार्षिक मुनाफा	:	कम्पनीले आ.व. २०६०/६१, ०६१/६२ र ०६२/६३ मा क्रमशः रु. ३६ लाख, रु. २३ लाख तथा रु. १०३ लाख खुद नोक्सानी बेहोरेको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा रु. १४ लाख खुद नोक्सान हुने अनुमान छ ।
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल ६४ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन् ।
अवकाश कोष	:	रु. १३५ लाख नागरिक लगानी कोषमा जम्मा गरेको ।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६२/६३ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको । कम्पनीको संचित मुनाफा र जगेडाको स्थिति सन्तोषजनक नै भए तापनि हालका वर्षहरूमा भएको निरन्तर घाटाको कारण पहिल्याई समयमै ठोस कदम चाल्नु आवश्यक भइसकेको छ ।

१३. राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्र लि.

वर्गीकरण	:	सुधारअपेक्षित
पुँजी	:	रु. ७९.३२ लाख (रु. १९ लाख नेपाल सरकार, रु. ५७.३२ लाख संस्थान र रु. ३ लाख निजीक्षेत्र)
जगेडा कोष	:	रु. ५२७ लाख
संचित मुनाफा	:	रु. १४ लाख
ऋण	:	छैन
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल ३३ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन्
कर्मचारी दायित्व	:	व्यवस्था गरी लगानी गरेको
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६२/६३ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न कम्पनीले आ.व. ०६०/६१ मा २०.१६ लाख मुनाफा आर्जन गरे पनि त्यसभन्दा पछिका वर्षहरूमा निरन्तर घाटामा गएको छ । आ.व. २०६२/६३ मा कम्पनीको संचालन आय रु. ५ लाख मात्र रहेको र आ.व. २०६३/६४ मा समेत त्यसमा सुधार आउने नदेखिएको सन्दर्भमा वित्तीय दृष्टिकोणले हेर्दा यस केन्द्रलाई संचालन गरिरहनुको औचित्य देखिँदैन ।

१४. राष्ट्रिय बिजनेस कम्पनी लि.

वर्गीकरण	:	सुधारअपेक्षित
पुँजी	:	रु. ११८५.१६ लाख
संचित मुनाफा	:	रु. ८७ लाख
ऋण	:	छैन
मुनाफा	:	कम्पनीले आ.व. २०६०/६१, २०६१/६२ र २०६२/६३ मा क्रमशः रु. ३१.३३ लाख, २५.५२ लाख र रु. ५५ लाख खुद मुनाफा कमाएको छ ।
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल ७० कर्मचारी कार्यरत रहेका छन्
अवकाश कोष	:	व्यवस्था गरी लगानी गरेको
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६२/६३ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न । कम्पनीले नेपाल सरकारबाट वार्षिक रु. ५० लाख अनुदान प्राप्त गर्ने हुँदा उपरोक्त अनुसारको खुद मुनाफा देखिए तापनि वास्तविक रूपमा कम्पनी नोक्सानमै संचालित छ ।

१५. नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण

वर्गीकरण	:	सुधारअपेक्षित
पुँजी	:	रु. १०७९८३.०७ लाख
जगेडा कोष	:	—
संचित घाटा	:	८५०४.८४ लाख
ऋण	:	रु. १६८१५.०७ लाख (सरकार बाट)
मुनाफा	:	प्राधिकरणले २०६०/६१ मा रु. २३.१२ करोड खुद नोक्सानी बेहोरेको भए तापनि त्यसपछि २०६१/६२ तथा २०६२/६३ मा क्रमशः रु. १४.७१ करोड र ३४.८३ करोड खुद मुनाफा कमाएको छ ।
कुल कर्मचारी	:	प्राधिकरणमा हाल १०६६ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन्
कर्मचारी दायित्व	:	प्राधिकरणले कर्मचारी दायित्वको लागि रु. १ करोड छुट्याए पनि कर्मचारीको संख्या हेर्दा यो रकम ज्यादै न्यून देखिन्छ ।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६१/६२ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न । ठूलो पुँजी र ऋण तथा पर्याप्त कर्मचारीहरू सहित संचालित भए तापनि प्राधिकरणले आफ्नो हरहिसाब अद्यावधिक तथा व्यवस्थित गर्न सकेको छैन ।

१६. राष्ट्रिय बीमा संस्थान (जीवन)

वर्गीकरण	:	खराब
पुँजी	:	रु. ९३ लाख
जगेडा कोष तथा बचत	:	रु. ३९९ लाख
वार्षिक मुनाफा	:	संस्थानले आ.व. २०६०/६१ मा रु. ५५०३ लाख, आ.व. २०६१/६२ मा रु. ९५४९ लाख तथा आ.व. २०६२/६३ मा रु. १००२६ लाख मुनाफा आर्जन गरेको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा रु. १०६११ लाख मुनाफा गर्ने अनुमान छ ।
कुल कर्मचारी	:	हाल १२२ कर्मचारी छन् ।
अवकाश कोष	:	—
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आ.व. २०५७/५८ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न ।

राष्ट्रिय बीमा संस्थान (निर्जीवन)

वर्गीकरण	:	खराब
पुँजी	:	रु. ८२९ लाख
जगेडा कोष तथा बचत	:	रु. ६१४१ लाख
मुनाफा	:	संस्थानले आ.व. २०६०/६१ मा रु. ८८३ लाख, आ.व. २०६१/६२ मा रु. ६६९ लाख, आ.व. २०६२/६३ मा रु. ८०७ लाख मुनाफा आर्जन गरेको छ ।
कुल कर्मचारी	:	हाल १५५ कर्मचारी (११ जना करारसहित) छन् ।
अवकाश कोष	:	—
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आ.व. २०५७/५८ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न । संस्थानले हालका वर्षहरूमा जीवन तथा निर्जीवन दुवैतर्फ राम्रो मुनाफा हासिल गरेको देखिए तापनि आ.व. २०५७/५८ देखि यताका वर्षहरूको लेखापरीक्षण नै नभएको अवस्थामा मुनाफाका तथ्यांकहरूमा विश्वास गर्न सकिएन । विशेष रूपमा जीवन बिमातर्फ ठूलो परिमाणमा दीर्घकालीन दायित्व रहने हुँदा आवधिक लेखापरीक्षणको माध्यमले यस्तो कोषको उचित व्यवस्था गरिएको पुष्टि हुनुपर्दछ ।

१७. नेपाल खानेपानी संस्थान

वर्गीकरण	:	खराब
पुँजी	:	रु. १३३४२ लाख
पुँजी ग्राण्ट	:	रु. ४७२३ लाख
दीर्घकालिन ऋण	:	रु. २२०४५ लाख
संचित घाटा	:	रु. २३६७ लाख
वार्षिक मुनाफा	:	संस्थानले आ.व. २०६०/६१ मा रु. ४२९ लाख घाटा गरे पनि आ.व. २०६१/६२ मा रु. ३५६ लाख मुनाफा गरेको र फेरि आ.व. २०६२/६३ मा रु. ४८ लाख घाटा बेहोरेको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा समेत रु. १६८ लाख खुद नोक्सान हुने अनुमान छ ।।
कुल कर्मचारी	:	हाल २१९४ कर्मचारीका (६१२ जना करारमा) छन् । संस्थानमा आ.व. २०६२/६३ मा १३० कर्मचारी थप गरिएको छ ।
कर्मचारी दायित्व	:	व्यवस्था नगरिएको
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आ.व. २०६१/६२ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न । संस्थानले आ.व. २०६२/६३ मा रु. ४५० लाख कर्मचारी दायित्वको लागि छुट्याएको छ । त्यसैगरी हास कट्टी र ब्याज भुक्तानीमा क्रमशः रु. १०.६२ करोड र रु. ६.६१ करोड रहेको छ । ठूलो पुँजी र ऋण तथा अत्यधिक कर्मचारी संख्याले गर्दा स्थिर खर्च अत्यधिक तर बिक्री कारोवार रु. ७० करोडको हाराहारीमा मात्र रहेकोले वित्तीय अवस्था अझ बिग्रदै जाने स्पष्ट देखिन्छ ।

१८. गोरखापत्र संस्थान

वर्गीकरण	:	खराब
पुँजी	:	रु. ११५.१७ लाख
जगेडा कोष	:	रु. २७ लाख
संचित मुनाफा	:	रु. ३९० लाख
ऋण	:	दीर्घकालिनतर्फ रु. २६० लाख र अल्पकालिन रु. ४७७ लाख ।
मुनाफा	:	संस्थाले आ.व. २०६१/६२ मा रु. १२ लाख खुद नोक्सानी गरेकोमा २०६२/६३ मा खुद नाफा शुन्य देखाइएको छ । संचालन नाफा रु. २३२ लाख भए तापनि उपदान, बोनस र आयकर व्यवस्थामा उक्त सबै नाफा खर्च गरिएकोले खुद मुनाफा शुन्य भएको हो । आ.व. २०६३/६४ मा संस्थानको खुद नाफा रु. २४ लाख हुने अनुमान गरिएको छ ।
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल ६४६ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन्
अवकाश कोष	:	२०६५ सालमा अवकाश पाउने कर्मचारीहरुको अवकाशपछिको दायित्व वापत रु. २९३५ लाख व्यवस्था गर्न बाँकी रहेको ।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६२/६३ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न । कर्मचारीसम्बन्धी दायित्वका लागि भनेर छुट्याइएको रकम ज्यादै अपुग देखिन्छ । बिक्री मुनाफा अंश राम्रो भए तापनि कारोवारमा कमी र उच्च शिरोभार खर्चका

कारणले संस्थानले आशातित मुनाफा गर्न नसकेको देखिन्छ । कर्मचारी कटौती र कारोवारमा वृद्धि गरी, लेखाप्रणालीलाई चुस्त राख्दै सबै प्रकारका दायित्वको निमित्त पर्याप्त रकम छुट्याउँदै संस्थान अघि बढ्नुपर्ने देखिन्छ । संस्थानले हालका वर्षहरूमा केही मुनाफा गरेको तथा संचित मुनाफामै रहेको देखिए तापनि ठूलो रकम कर्मचारी अवकाश कोषको लागि व्यवस्था गर्न बाँकी रहेकोले वास्तविक रूपमा संस्थानको नेटवर्थ नै ऋणात्मक हुने अवस्थामा छ ।

१९. जडिबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन कम्पनी लिमिटेड

वर्गीकरण	:	खराब
पुँजी	:	रु. २७५ लाख
जगेडा कोष	:	छैन
संचित घाटा	:	रु. ८९४ लाख (२०६३/३/३१ म)
वार्षिक मुनाफा	:	आ.व. २०६०/६१ मा ५६.३१ लाख, आ.व. २०६१/६२ मा ४९.३९ लाख एवं आ.व. २०६२/६३ मा ८५ लाख खुद नोक्सानमा गएको देखिन्छ । कारोवारमा वृद्धि एवं विविधकरण गरेमा स्थितिमा केही सुधार हुनसक्ने देखिन्छ ।
ऋण	:	रु. ४९३.४९ लाख (वार्षिक ६ प्रतिशतको दरमा एसियाली विकास बैंकबाट दीर्घकालिन ऋण)
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल १९३ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन् ।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६२/६३ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न

२०. दुग्ध विकास संस्थान

वर्गीकरण	:	खराब
पुँजी	:	रु. १२७१ लाख
पुँजीगत अनुदान	:	रु. ३३१४ लाख
जगेडा कोष	:	छैन ।
पुँजीगत दायित्व	:	रु. ९२३ लाख
संचित घाटा	:	रु. २४७५ लाख
ऋण	:	रु. ८३३ लाख (नेपाल सरकार)
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल ८५७ कर्मचारीका अलावा दैनिक ज्यालादारीमा अरु थप २७२ जना कार्यरत छन् ।
अवकाश कोष	:	उपदान वापत २०६३/३/३१ मा रु. २४ करोड व्यवस्था रहेको ।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६१/६२ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न
		संस्थानले आर्थिक वर्ष २०६०/६१ र २०६१/६२ मा क्रमशः रु. १०५.८८ र रु. ७४ लाख मुनाफा गरे पनि आर्थिक वर्ष २०६२/६३ मा रु. २५५ लाख घाटा बेहोरेको छ र आ.व. २०६३/६४ मा समेत रु. १८ लाख नोक्सानी बेहोर्नुपर्ने अनुमान छ ।

२१. सांस्कृतिक संस्थान

वर्गीकरण	:	खराब
पुँजी	:	रु. १३२ लाख
जगेडा कोष	:	छैन
संचित नोक्सान	:	रु. २६ लाख (२०६३/३/३१ मा)
ऋण	:	रु. १२७३ लाख (नेपाल सरकार)
मुनाफा	:	संस्थानले ०६०/६१ र ०६१/६२ मा क्रमशः रु.१६.५० लाख र १.४८ लाख मुनाफा आर्जन गरेको भए पनि आ.व. २०६२/६३ मा रु. ४४.२० लाख घाटा बेहोर्नुपरेको छ
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल ४५ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन्
कर्मचारी दायित्व	:	२०६३/३/३१ सम्ममा संचित बिदा तथा उपदान कोषमा रु. ३५.५३ लाख व्यवस्था गरिएको र सो रकम नागरिक लगानी कोषमा जम्मा गरिएको ।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६२/६३ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न

२२. नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेड

वर्गीकरण	:	खराब
पुँजी	:	रु. १६९३ लाख
जगेडा कोष	:	छैन
संचित घाटा	:	रु. १०८७ लाख
ऋण	:	रु. ३८५९ लाख (वित्तीय संस्था)
घाटा	:	कम्पनीले आर्थिक वर्ष २०६०/६१, २०६१/६२ र २०६२/६३ मा क्रमशः रु. ९३०.४१ लाख, ५८० लाख र रु. ४९० लाख घाटा बेहोर्दै आएको छ ।
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल ५१३ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन् ।
अवकाश कोष	:	उपदान लगायतका कोषहरुमा २०६३/३/३१ मा रु. ६.४७ करोड रहेको ।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आ.व. २०६२/६३ को लेखापरीक्षण सम्पन्न ।

कम्पनी निरन्तर घाटामा संचालन भइरहँदा संचित नोक्सानी बढेर गएको छ । कारोवार पनि निरन्तर घट्दै गइरहेको छ । कुल संचालन आय आ.व. २०६०/६१ मा रु. ९८ करोड रहेकोमा आ.व. २०६२/६३ मा आइपुग्दा जम्मा रु. ४१ करोड रहन पुगेकोले कम्पनीको वित्तीय अवस्था अझ निराशाजनक हुँदै गएको छ ।

२३. नेपाल टेलिभिजन

वर्गीकरण	:	खराब
पुँजी	:	रु. १३३३६ लाख
जगेडा कोष	:	छैन ।
संचित घाटा	:	रु. ४०५३ लाख
मुनाफा	:	टेलिभिजनले आ.व. २०६०/६१, २०६१/६२ र २०६२/६३ मा क्रमशः रु. ४३५.५५ लाख, रु. ६५२.३१ लख र रु. ७७९.१० लाख खुद नोक्सानी बेहोरेको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा रु. ७०० लाख खुद नोक्सान हुने अनुमान छ ।
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल ३८६ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन्
अवकाश कोष	:	व्यवस्था गरिएको
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६२/६३ सम्म लेखापरीक्षण करिब करिब सम्पन्न । बिक्री मुनाफा अंश उच्च (४५ प्रतिशत) भए तापनि कारोवारमा वृद्धि अत्यन्त सुस्त हुनु, कर्मचारी संख्या र कर्मचारीको खर्च (करिब रु. ८ करोडभन्दा बढी) मा निरन्तर वृद्धि हुनु र हास कट्टी खर्च ज्यादै ठुलो हुनु (करिब रु. ९ करोड) जस्ता कारणले कम्पनीको वित्तीय अवस्था नाजुक छ । यद्यपि हालसम्म नेटवर्थ धनात्मक नै छ तर कारोवारमा वृद्धि गर्न र कर्मचारी संख्यामा उल्लेख्य कटौती गर्न नसकिएमा छिटै यो पनि ऋणात्मक हुने देखिन्छ ।

२४. नेपाल इन्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सी सर्भिस सेन्टर लि.

वर्गीकरण	:	खराब
पुँजी	:	रु. ६३.६१ लाख (रु. ३७.९५ लाख नेपाल सरवारबाट र रु. २५.६६ लाख विभिन्न संस्थानहरुबाट)
जगेडा कोष	:	छैन
संचित मुनाफा	:	रु. २१२.३९ लाख
ऋण	:	छैन
मुनाफा	:	कम्पनीले आ.व. २०६१/६२, २०६२/६३ र २०६३/६४ को ७ महिनामा) क्रमशः रु. १९ लाख, रु. ३५ लाख र रु. १८.७० लाख खुद नोक्सानी बेहोरेको छ । आ.व. २०६३/६४ (२०६३/१०/३१ सम्ममा) कम्पनीको मुख्य आम्दानी कन्सल्टेन्सी सेवा शुल्क शुन्य रहेको छ ।
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल २३ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन्
कर्मचारी दायित्व	:	व्यवस्था गरी लगानी गरिएको
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६०/६१ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न

२५. कृषि विकास बैंक लिमिटेड

वर्गीकरण	:	खराब
पुँजी	:	रु. ६४७८० लाख
जगेडा कोष	:	रु. ४८३८ लाख
संचित घाटा	:	रु. ७७९९६ लाख
मुनाफा	:	बैंक आ.व. ०६०/६९, ०६९/६२ मा क्रमशः रु. ८०००२.२३ लाख र रु. ७८६ लाख
घाटामा गए पनि आ.व. २०६२/६३ मा बैंकले रु. २२७५ लाख मुनाफा आर्जन गरेको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा रु. १०६७० लाख खुद नाफा गर्ने अनुमान छ ।		
कुल कर्मचारी	:	हाल ३९६७ कर्मचारी रहेका छन् ।
अवकाश कोष	:	—
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आ.व. २०६९/६२ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न ।

कृषि विकास बैंकको नेटवर्क संजाल मुलुकभरी फैलिएको र ठुलो छ, जुन कुरा उसको शाखाहरूको संख्या (२३४) र कर्मचारी संख्या (भण्डै ३ हजार) ले पुष्टि गर्दछ । २०६३/३/३९ मा बैंकको निक्षेप भण्डै ३० अर्ब रहेको छ भने ऋण लगानी करिब २५ अर्ब रहेको छ । आ.व. २०६२/६३ मा सरकारले ४ अर्ब ८० करोड रुपैयाँको प्रिफरेन्स शेयर लगानी गरेको र कर्मचारी संख्या भण्डै ६ सयले कटौती भएको बाबजुद नेटवर्थ अझै ऋणात्मक नै छ भने भाका नाघेको कर्जासमेत २३ प्रतिशतभन्दा घट्न सकेको छैन । हाल आएर ऋण लगानी तर्फको स्थितिमा केही सुधार भए तापनि बैंकको समग्र सुधार कार्यक्रमलाई अझै बढाउनुपर्ने छ ।

२६. राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक

वर्गीकरण	:	खराब
पुँजी	:	रु. ११७२३ लाख
जगेडा कोष तथा बचत	:	रु. ९६६८ लाख
संचित घाटा	:	रु. २०८२६३ लाख
मुनाफा	:	बैंकले आ.व. २०६०/६९ मा रु. १०४३० लाख, आ.व. २०६९/६२ मा रु. १३२२९ लाख तथा आ.व. २०६२/६३ मा रु. १६२२९ लाख मुनाफा आर्जन गरेको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा रु. ८८३३ लाख खुद मुनाफा गर्ने अनुमान छ ।
कुल कर्मचारी	:	हाल ३०५० कर्मचारीका (१७३ करार र दैनिक ज्यालादारी) छन् ।
अवकाश कोष	:	व्यवस्था गरिएको
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आ.व. २०६९/६२ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न ।

बैंकले २००६/०७ मा २५१ जना कर्मचारी कटौती गरेको छ । २०६३/३/३९ सम्म बैंकले रु. ४६.९९ अर्ब निक्षेप संकलन गरेको छ भने ऋण र पेशकी रकम रु. २२.८० अर्ब रहेको छ । बैंकको क्रेडिट निक्षेपको अनुपात ४९ प्रतिशत रहेको छ जुन अन्य वाणिज्य बैंकको तुलनामा धेरै कम हुन आउँछ । हालका वर्षहरूमा बैंक मुनाफामा

संचालित भइरहे तापनि संचित नोकसानको परिमाण अत्यधिक रहेको र निकट भविष्यमा सो पूर्ति हुने नदेखिएको ।

२७. जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड

वर्गीकरण	:	खराब
पुँजी	:	रु. ४०८ लाख
जगेडा कोष	:	१०८९ लाख
संचित मुनाफा	:	रु. १८ लाख
ऋण	:	रु. ८९७ लाख
मुनाफा	:	कम्पनीले हालसम्म केही मुनाफा गर्दै आएको छ, जस्तो आ.व. २०६०/६१, ६१/६२ र ०६२/६३ मा क्रमशः रु. ७१ लाख, रु. १७७ लाख र रु. ९१ लाख खुद मुनाफा गरे तापनि आ.व. २०६३/६४ मा खुद नोकसानी रु. १६३ लाख हुने अनुमान गरिएको छ । कम्पनीले भविष्यमा हुने कर्मचारीतर्फको दायित्वको लागि समेत आवश्यक व्यवस्था गरेको छैन र सो गर्नुपर्दा कम्पनीको नेटवर्थ नै ऋणात्मक हुने स्थिति छ ।
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल १४८० कर्मचारी कार्यरत रहेका छन्
कर्मचारीसम्बन्धी दायित्व	:	यस वर्ष रु. ४.५० करोड व्यवस्था गरिए तापनि सो निकै कम रहेको ।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६२/६३ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेको ।
कम्पनीको कारोवार	:	कारोवार निरन्तर रुपमा घट्दै गएको । कम्पनीको बिक्री मुनाफा अंश लगभग २७ प्रतिशत छ । रु. ११० करोडको बिक्री अंक पारबिन्दुको रुपमा रहेको छ । कर्मचारी संख्या एवं कम्पनीको शाखा कार्यालयहरूको रुपमा रहेका स्थिर सम्पत्ति उच्च रुपमा छ । बिक्री मुनाफा अंश उच्च रहेको हुँदा उत्पादन एवं बिक्री बढाएमा केही सुधार हुने देखिन्छ ।

२८. दि टिम्बर कर्पोरेसन

वर्गीकरण	:	खराब
पुँजी	:	रु. १६०.८२ लाख
ऋण	:	रु. ९८९.३१ लाख (दीर्घकालीन रु. ९८९.३१ लाख र अल्पकालीन रु. ४५६.४६ लाख)
संचित घाटा	:	रु. १९०३.११ लाख
वार्षिक मुनाफा	:	कर्पोरेसनले आ.व. २०६०/६१ मा रु. २८६ लाख, आ.व. २०६१/६२ मा रु. ७५ लाख र आ.व. २०६२/६३ मा रु. ५३ लाख खुद मुनाफा गरेको छ ।
कुल कर्मचारी	:	हाल ४२० कर्मचारी (२१ जना करार र दैनिक ज्यालादारीसहित) छन् ।
अवकाश कोष	:	—
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आ.व. २०६०/६१ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न ।

कर्पोरेशनको हिसाब किताब अद्यावधिक नभएकोले यसले प्रस्तुत गरेको वित्तीय तथ्यांक र मुख्य रूपमा वार्षिक नाफा तथा संचित घाटाका तथ्यांकहरू विश्वसनीय देखिंदैन ।

२९. नेपाल आयल निगम लि.

वर्गीकरण	:	धेरै खराब
पुँजी	:	रु. ९६७ लाख
जगेडा कोष	:	छैन
संचित घाटा	:	रु. ४०९६५ लाख
वार्षिक मुनाफा	:	आ.व. २०६०/६१ मा रु. १३७२९ लाख, २०६१/६२ मा रु. २९९३२ लाख र २०६२/६३ मा रु. ३६७७८ लाख खुद नोक्सानी)
ऋण	:	रु. ३६१०५ लाख (बैंकहरूबाट)
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल ५६६ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन्
कर्मचारी दायित्व	:	—

कम्पनीको बिक्रीमा सरदर ९ प्रतिशतको दरले संचालन घाटामा छ जुन कि अत्यन्त गंभीर सुचक हो । अर्थात बिक्री मुल्यमा कम्तीमा ९ प्रतिशत नबढाई अथवा बिक्री लागतमा त्यति नै प्रतिशत नघटाई कम्पनी पारबिन्दुमा समेत आउने अवस्था छैन । कम्पनीको घाटा अति उच्च दरमा हरेक वर्ष बढ्दो छ । तथापि ज्यादै ठुलो रकमको कारोवार गर्ने कम्पनी भएको हुँदा लागत वा मूल्यमा केही प्रतिशतमात्र सुधार गर्दा पनि कम्पनीको वित्तीय स्थितिमा सुधार आउन सक्ने तथ्यलाई भने नकार्न मिल्दैन ।

३०. नेपाल औषधि लिमिटेड

वर्गीकरण	:	धेरै खराब
पुँजी	:	रु. ७५५ लाख
जगेडा कोष	:	—
संचित घाटा	:	रु. २६२० लाख
वार्षिक मुनाफा	:	कम्पनीले निरन्तर रूपमा खुद नोक्सनी बेहोर्दै आएको छ र त्यसै क्रममा आ.व. २०६०/६१, २०६१/६२ र २०६२/६३ मा क्रमशः रु. ३६९ लाख, रु. १२७ लाख र रु. ३० लाख खुद नोक्सानी गरेको छ ।
ऋण	:	रु. १०८५ लाख नेपाल सरकारबाट र रु. १०५६ लाख बैंकहरूबाट
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल २९८ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन्
अवकाश कोष	:	कर्मचारीको भविष्यको दायित्वको लागि व्यवस्था गरिएको तर छुट्टै कोष खडा गरी रकम जम्मा नगरिएको ।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आर्थिक वर्ष २०६१/६२ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न ।

कम्पनीको कुल वार्षिक बिक्री रु. ५ करोडको हाराहारीमा सीमित छ । यस अवस्थामा आमूल परिवर्तन नगरी कम्पनीको वित्तीय स्थिति सुध्ने आशा गर्न सकिन्न ।

३१. उदयपुर सिमेन्ट लिमिटेड

वर्गीकरण	:	धेरै खराब
पुँजी	:	रु. ३६४८१ लाख
जगेडा कोष	:	छैन
संचित घाटा	:	रु. १२५६१ लाख
वार्षिक मुनाफा	:	कम्पनी २०६०/६१, २०६१/६२ र २०६२/६३ मा क्रमशः रु. १३५२.७६ लाख, रु. ८३७ लाख र रु. २०४६ लाख खुद नोक्सानीमा गएको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा रु. ३६१ लख खुद नोक्सान हुने अनुमान छ ।
ऋण	:	रु. १८४०० लाख (नेपाल सरकारबाट)
अवकाश कोष	:	—
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल ६०३ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन् ।
लेखापरीक्षणको स्थिति	:	आ.व. २०६१/६२ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न र आ.व. २०६२/६३ को वित्तीय विवरण तयार भइसकेको । विगत ३ वर्षमा कम्पनीको बिक्री मुनाफा अंश ३८.५ प्रतिशत रहे तापनि बिक्री कारोवार रु. ५० करोडको हाराहारीमा सीमित भएकोले हरेक वर्ष उच्च नोक्सानी बेहोर्नुपरेको छ । उत्पादन र बिक्री बढाउँदै लगेको खण्डमा वार्षिक नोक्सानी कम हुने हुँदा मुनाफामा जान सक्ने देखिए तापनि हाल कायम रहेको संचित घाटा परिपूर्ति गर्न निकै समय लाग्ने देखिन्छ ।

३२. नेपाल ओरिएण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि.

वर्गीकरण	:	धेरै खराब
पुँजी	:	रु. ४५०० लाख (८३.३३ प्रतिशत सरकार र १६.६७ प्रतिशत निजीक्षेत्रको समेत गरी)
जगेडा कोष	:	छैन
संचित घाटा	:	रु. ३३७५८ लाख
ऋण	:	रु. १३७३२ लाख (सरकार तथा सरकारको जमानतबाट रु. ७९२६ लाख तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरुबाट रु. ५३०७ लाख र अन्य स्रोतबाट रु. ४९९ लाख)
कुल कर्मचारी	:	कम्पनीमा हाल ६७ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन्
अवकाश कोष	:	—
अन्य विशेष दायित्व	:	रु. २५३३ लाख मुद्दा परी तिर्न बाँकी देखिन्छ, जसको लागि कुनै कोष छुट्याइएको छैन ।

लेखापरीक्षणको स्थिति : आर्थिक वर्ष २०६२/६३ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न ।
कम्पनीले हालसम्म आफ्नो मुख्य वस्तुको उत्पादन गर्न सकेको छैन । म्याग्नेसाइट र टल्कको बिक्रीबाट हुने केही आमदानी (आ.व. २०६२/६३ मा रु. १५७ लाख) ले कम्पनीको ठूलो स्थिर खर्च (ब्याज, हासकट्टी र प्रशासकीय खर्च गरी आ.व. २०६२/६३ मा रु. १०७१ लाख) धान्न नसक्ने हुँदा कम्पनी प्रत्येक वर्ष नोक्सानीमा गइरहेको छ ।

३३. नेपाल खाद्य संस्थान

वर्गीकरण : धेरै खराब
पुँजी : रु. ९९०५ लाख
जगेडा कोष : रु. ५९ लाख
संचित घाटा : रु. ११७०६ लाख
वार्षिक मुनाफा : आ.व. २०६०/६१ मा रु. ३०२.७३ लाख घाटा तर २०६१/६२ मा रु. ४८४ लाख खुद नाफा र फेरि २०६२/६३ मा रु. ५८६ लाख खुद नोक्सान भएको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा संस्थानले रु. ५३८ लाख खुद मुनाफा गर्ने अनुमान छ ।

ऋण : रु. ३२४१ लाख
कुल कर्मचारी : संस्थानमा हाल ५१३ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन्
अवकाश कोष : कोषको व्यवस्था नभएको दायित्व रु.३२३५ लाख रहेको छ ।
लेखापरीक्षण : आ.व. २०६२/६३ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न ।

संस्थानको नेटवर्थ ऋणात्मक रहेको छ जुन क्रम चालु आर्थिक वर्ष र पछिका वर्षहरूमा पनि कायमै हुने देखिन्छ । कम्पनीले बीचका कुनै कुनै वर्षमा देखाएको मुनाफा रकम सरकारबाट प्राप्त अनुदानकै कारण हो, जस्तो कि आ.व. २०६१/६२ मा सरकारबाट ढुवानी अनुदानवापत रु. २० करोडभन्दा बढी संस्थानलाई प्राप्त भएको थियो जुन वर्ष संस्थानले करिब रु. ५ करोड मुनाफा देखाएको छ ।

३४. नेपाल वायुसेवा निगम

वर्गीकरण : धेरै खराब
पुँजी : रु. ३७९२ लाख
जगेडा कोष : छैन ।
संचित घाटा : रु. २३२०८ लाख
वार्षिक मुनाफा : आ.व. २०६०/६१ मा रु. २१८२.६८ लाख मुनाफा आर्जन गरेको कम्पनीले आ.व. २०६१/६२ मा रु. १४०८ लाख घाटामा गई आ.व. २०६२/६३ मा पुनः ११७ लाखको सीमान्त मुनाफा गरेको देखिन्छ ।
ऋण : दीर्घकालिन रु. ८३.९१ करोड तथा अल्पकालिन रु. ७५.२६ करोड
कुल कर्मचारी : कम्पनीमा हाल १४९९ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन् ।
कर्मचारी दायित्व : -

लेखापरीक्षणको स्थिति : आर्थिक वर्ष २०५८/५९ सम्मको मात्र लेखापरीक्षण सम्पन्न ।
कर्मचारी संख्या बढी र अत्यधिक संचित घाटाको कारणले गर्दा निगमको अवस्था
ज्यादै खराब रहेको छ ।

३५. नेपाल विद्युत प्राधिकरण

वर्गीकरण : धेरै खराब
पुँजी : रु. २२६७५० लाख
जगेडा कोष : रु. १०१८१६ लाख
संचित घाटा : रु. ६०८६२ लाख
वार्षिक मुनाफा : आ.व. २०६०/६१ मा रु. १४८६१ लाख, २०६१/६२ मा रु. १३१२८ लाख र
२०६२/६३ मा रु. १२७८१ लाख घाटामा गएको छ भने आ.व. २०६३/६४ मा
समेत रु. ८१०० लाख खुद नोक्सान हुने अनुमान छ ।
ऋण : रु. ५०६४३२ लाख (जसमध्ये २.०५ अर्ब नेपाल सरकारबाट र ४८.५८ अर्ब
अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरुबाट)
कुल कर्मचारी : प्राधिकरणमा हाल ७८३३ कर्मचारीका अलावा ७०० अस्थायी र १००८ ज्यालादारी
कर्मचारी समेत कार्यरत रहेका छन् ।
अवकाश कोष : कर्मचारीसम्बन्धी दायित्व (उपदान आदि) को लागि आवश्यक व्यवस्था गरिएको ।
लेखापरीक्षणको स्थिति : आर्थिक वर्ष २०६२/६३ सम्म लेखापरीक्षण सम्पन्न ।
हाल आएर कारोवार र बिक्री मुनाफा अंश (२५ प्रतिशत) बढ्दै गएको भए तापनि
कर्मचारीसम्बन्धी खर्च बढ्दै गएकोले खुद घाटामा उल्लेख्य सुधार हुन सकेको छैन ।
कर्मचारी सम्बन्धी खर्च सोभन्दा अगाडिको वर्षको तुलनामा पछिल्ला तीन वर्षमा
क्रमशः ९, १६ र ११ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ । यद्यपि नेटवर्थ ऋणात्मक छैन
तर निरन्तरको घाटा, अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरुबाट लिएको ठुलो परिमाणको ऋण, ज्यादै
ठुलो परिमाणको कर्मचारी संख्या र त्यसले सिर्जना गर्ने ठुलो संभावित दायित्व
आदिका कारण प्राधिकरणको स्थिति सोचनीय छ ।

३६. नेपाल औद्योगिक विकास निगम

वर्गीकरण : धेरै खराब
पुँजी : रु. ४१५८ लाख ।
जगेडा कोष : रु. १९३४ लाख
संचित घाटा : रु. १०८३४ लाख
मुनाफा : निगमले आ.व. ०५९/६०, ०६०/६१ र ०६१/६२ मा क्रमशः रु. १२०१ लाख, ६४१
लाख र रु. १३२ लाख मुनाफा आर्जन गरे तापनि आ.व. २०६२/६३ मा रु. २७३८
लाख घाटामा गएको छ ।
कुल कर्मचारी : निगममा हाल ५७ कर्मचारीका अलावा १० कर्मचारी करारमा र दैनिक
ज्यालादारीमा रहेका छन् ।
कर्मचारी दायित्व : निगमको नियमअनुसार व्यवस्था गरी रिभलिभड फण्डमा जम्मा गरिएको ।

लेखापरीक्षणको स्थिति : आ.व. २०५९/६० सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न ।
 निगमको ऋण र लगानी रु. १.७० अर्ब मध्ये ६५ प्रतिशतलाई संभावित घाटाको रूपमा लिइएको छ । २०६३/३/३१ सम्म निगमको कुल दायित्व रु. १.७० अर्ब रहेको छ । निगमको यो दायित्वलाई नगद र बैंक ब्यालेन्स रु. २१ करोड, कुल लगानी रु. १५ करोड र स्थिर सम्पत्ति रु. ११ करोड (बुक भ्यालु) ले परिपुर्ति गर्नुपर्ने देखिन्छ । स्थिर सम्पत्तिको बजार मूल्यका अलावा लगानीमा नबिल बैंकको ४९१६५८ कित्ता शेयर समावेश गरिएको छ, वर्तमान शेयर बजारमा त्यसको मूल्य रु. १.५९ अर्ब हुन आउने हुँदा दायित्व बेहोर्न सक्ने अनुमान गरिएको हो ।
 निगमको लेखापरीक्षण र लेखा व्यवस्था ज्यादै नाजुक अवस्थामा रहेको छ । आ.व. २०५९/६० भन्दा पछिको लेखा परीक्षण नै हुन नसकेको सन्दर्भमा त्यसपछिका २ वर्ष मुनाफामा रहेको भन्ने निगमको दावी पुष्ट्याई हुन पर्खनुपर्ने देखिन्छ । निगमले प्रशासनिक खर्चको लागि आ.व. २०६२/६३ मा रु. १८.६२ करोड छुट्याएको छ, जुन वर्तमान कर्मचारी संख्या र संचालनको अवस्था हेर्दा ज्यादै ठूलो देखिन्छ । निगमलाई अरु थप घाटा हुन जानबाट रोक्नका लागि तुरुन्त प्रभावकारी हस्तक्षेप हुनुपर्ने देखिन्छ ।

यसरी, संस्थानहरूले उपलब्ध गराएको वित्तीय विवरणहरूको आधारमा विश्लेषण गरी ३६ सरकारी संस्थानहरूलाई वर्गीकरण गर्दा ८ वटा धेरै खराब, १२ वटा खराब, ८ वटा सुधार अपेक्षित, ३ वटा सन्तोषजनक र ५ वटा राम्रो वर्गीकरणभित्र परेका छन् । वर्गीकरण गर्दा संस्थानहरूको वित्तीय अवस्थालाई मुख्य आधार बनाइएको छ । संस्थानको नेटवर्थ, हालका वर्षहरूको संचालन परिमाणहरू, ऋण, लेखापरीक्षण, लेखाको व्यवस्था (books of accounts) को स्थिति आदिलाई आधार बनाएर वर्गीकरण गरिएको भए तापनि कतिपय संस्थानहरू जस्तै, नेपाल आयल निगम, सरकारी नीतिकै कारण ठूलो नोक्सानीमा गई धेरै खराबको वर्गीकरणमा पर्न गएको तथ्यलाई नकार्न मिल्दैन ।

सरकारी संस्थान पिच्छेको कारोबार र वित्तीय स्थितिको विवरण (जस्तै संचालन नतिजा, लेखा परीक्षणको स्थिति, जगेडा कोषहरूको पर्याप्तता इत्यादि) समेतका आधारमा संस्थानको समग्र स्थितिलाई राम्रो, सन्तोषप्रद, सुधारअपेक्षित, खराब र अत्यन्त खराब गरी ५ स्तरमा वर्गीकरण गरेर प्रत्येक संस्थानको बारेमा अपनाउनुपर्ने नीतिसमेतको संक्षेपमा उल्लेख गरिएको छ ।

५. सरकारी संस्थानहरू घाटामा जानुका कारणहरू

मुलुकको आर्थिक विकासका लागि आन्तरिक साधनको परिचालन गर्ने, जनताका आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्ने, योजनाका उद्देश्यहरू हासिल गर्न सघाउ पुऱ्याउने, पूर्वाधार विकास गर्ने, मूल्य स्थिति नियन्त्रण गर्ने, लगानीको वातावरण सिर्जना गर्ने, नयाँ नयाँ प्रविधि मुलुकमा भित्र्याउने, रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्ने जस्ता उद्देश्यका साथ स्थापना भएका हुँदा संस्थानहरूको संचालनमा मुलुकले कतिपय प्राथमिकताका क्षेत्रमा खर्चिनुपर्ने दुर्लभ वित्तीय स्रोतको ठूलो हिस्सा परिचालन गर्दा पनि अपेक्षाकृत परिणाम दिन नसकेबाट निरन्तर रूपमा सरकारी वित्तीय स्रोतको स्राव (fiscal bleeding) भइरहेको देखिन्छ ।

सरकारी संस्थान नोक्सानमा जानुका विविध कारणहरू छन् । व्यावहारिक रूपमा आफ्ना उत्पादन/सेवाको मूल्य निर्धारणमा स्वायत्तता र संचालनमा लचकता नहुनु, राजनीतिक/गैरव्यवसायिक आधारबाट व्यवस्थापन संचालन हुनु वा मानव संसाधनको स्थिति त्यस्ता आधारबाट प्रभावित हुनु, संस्थान/कम्पनीका उद्देश्य वा प्रयोजन (जस्तै व्यवसायिक कि सामाजिक) भन्ने स्पष्ट नहुनु, सुरुमै संभाव्य नभएका वा 'showpiece' आयोजनालाई संस्थान/कम्पनीको दर्जा दिई स्थापित गरिनु, उनीहरूको प्रभावकारी अनुगमन र नियमनको प्रभावकारी आन्तरिक र बाह्य संयन्त्र नहुनु जस्ता केही प्रमुख कारणका रूपमा देखिन्छन्, जसलाई निम्न बुँदाहरूमा प्रष्ट पारिएको छ ।

५.१. सरकारी संस्थान गठनका प्रारम्भिक र मध्यवर्ती चरणहरूमा त्यसबखत दाता राष्ट्रहरूले आफ्नो इच्छा अथवा प्राथमिकताअनुसार जेजस्तो संस्थान वा कलकारखाना दिन चाहे त्यसलाई त्यही रूपमा स्वीकार गर्ने नीतिले गर्दा कतिपय संचालनका लागि खास संभाव्यता नभएका वा प्रविधि उपयुक्त नभएका उद्योगसमेत हाम्रो देशमा सरकारी संस्थानका रूपमा स्थापना भए । छिमेकी मुलुक भारतमा जस्तो बृहत् र दीर्घकालिन औद्योगिक योजनाको अभिन्न अंगका रूपमा वा देशको ठोस आवश्यकताका रूपमा नभई त्यसरी स्थापना गरिएका संस्थानहरू फछि गएर राष्ट्रलाई बोझ बन्नु स्वाभाविकै हो ।

५.२. निजीक्षेत्रले जस्तो व्यवसायिक वातावरणमा सरकारले उद्योग धन्दा र बन्द व्यवसाय संचालन गर्न कठिन हुने विश्वव्यापी सत्य नेपालमा पनि लागु हुनु स्वाभाविकै हो । उदाहरणका लागि, सरकारी क्षेत्रको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले व्यावसायिकता तथा प्रभावकारी कार्यशैलीको अभावमा निजीक्षेत्रका अन्य बैंकहरूले जस्तो शीघ्र र जोखिमयुक्त निर्णयहरू गरेर अथवा संक्षिप्त प्रक्रिया र कार्यविधिहरू अपनाएर आफ्ना संचालक वा शेयरधनीहरूलाई मात्र चित्त बुझाएर, छुट दिनुपर्ने भए छुट दिएर वा अन्य दण्डात्मक प्रक्रिया अपनाउनु पर्ने भए त्यो पनि कुशलतापूर्वक सम्पन्न गरेर आफ्ना ऋणहरू असुली गर्न सक्दैन ।

५.३. सरकारी संस्थानहरू स्थापनाको समष्टिगत (macro) र संस्थानै पिच्छेको उद्देश्य एवं प्रयोजनसमेत स्पष्ट नहुनु सरकारी संस्थानहरू घाटामा जानुको एउटा कारण हो । उदाहरणका लागि निजीक्षेत्रसँग प्रतिस्पर्धा समेत गरी मुनाफा कमाई आफु आत्मनिर्भर बन्न हो कि राज्यको दायित्व पूरा गर्ने हो ? (उदाहरणका लागि कृषि सामाग्री र खाद्य संस्थान) वा त्यो संस्थानले सामाजिक दायित्व पूरा गर्ने हो

? (उदाहरणका लागि नेपाल टेलिभिजन) । यस्ता विषयमा स्पष्टता नहुँदा घाटामा गएका कतिपय सरकारी संस्थानका व्यवस्थापकहरूले आफ्ना कमजोरीलाई लुकाउन पनि सामाजिक दायित्वको alibi लाई घाटाका कारणको रूपमा प्रस्तुत गर्नु अस्वभाविक भएन ।

५.४. मुल्य निर्धारणमा सरकारी नियन्त्रण प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपले रहिरहनु, राजनीतिक हस्तक्षेपका कारणले संस्थानले आफ्नो वस्तु तथा सेवाको मुल्य आफैँ तोकि मुनाफा आर्जन गर्न नसक्नु र कतिपय अवस्थामा त घाटामै जाने गरी मुल्य कायम गर्नु पनि संस्थान घाटामा जानुको एउटा प्रमुख कारण हो । यस्तो स्थितिको उदाहरण विगतमा दुग्ध विकास संस्थान, दि टिम्बर कर्पोरेसनजस्ता संस्थानहरूदेखि ईट र सिमेन्ट उद्योगहरूसमेत रहेकोमा हाल त्यो स्थितिमा धेरै सुधार भए तापनि ठूलो कारोवार गरी मुलतः सरकारले निर्धारण गरेको मुल्यकै कारण धेरै ठूलो घाटा बेहोर्नु परिरहेको नेपाल आयल निगम यसको प्रत्यक्ष दृष्टान्त अद्यापि छ ।

५.५. मुल्यबाहेक अरु कुरामा पनि, खासगरी प्रशासकीय/व्यवस्थापकीय क्षेत्रमा हुने गरेको अत्यधिक राजनीतिक हस्तक्षेपका कारण संस्थान घाटामा जानुपरेको छ । संचालक र व्यवस्थापकको नियुक्ति प्रायः व्यवसायिक दक्षताका आधारमा भन्दा तालुक मन्त्रालयको प्रतिनिधित्वको औपचारिकता र राजनीतिक सामिप्यताको आधारमा नै हुने, सरकार वा मन्त्री परिवर्तन भए नै पिच्छे व्यवस्थापक

परिवर्तन भई रहने अवस्थाले संस्थान दक्षतापूर्वक संचालन हुन सकेका छैनन् । संस्थान शिरोभार खर्च बढ्ने गरी अत्यधिक संख्यामा आवश्यकताभन्दा बढी कर्मचारीहरू भर्ना गर्ने र विभिन्न दायित्वहरू सिर्जना गरिने कुराले प्रायः सबै संस्थानहरूलाई घाटामा धकेल्न मद्दत गरेका छन् । यसले गर्दा वित्तीय रूपमा मात्र नोक्सानी हुन नगर्दै अन्य कैयन समस्याहरूसमेत सिर्जना हुने गरेका छन् । उही सरकारी क्षेत्रको विभिन्न संस्थानहरूमा संस्थानै पिच्छे कर्मचारीको बहुवालगायतका कतिपय एकरूपता हुनेपनि मुद्दामा समेत विविधता सिर्जना भई अन्यौल र अप्ठेरो स्थिति पैदा भएको छ । संस्थानको आवश्यकता अनुसार नभई विभिन्न स्वार्थका कारण जथाभावी कर्मचारी भर्ना गरिने प्रथाले Over staffing मात्र नभई पहिले करारमा भर्ना गरिने, केही समयपछि तिनीहरूलाई नै अस्थायी नियुक्ति गर्ने र तिनीहरूले राजनीतिक संरक्षणमा आन्दोलनहरू गरेपछि पुनः तिनैलाई स्थायी

संस्थानको व्यवस्थापन उपर आवश्यक नियन्त्रण गरी व्यवसायिक आधारमा संस्थान संचालन गर्न लगाउने कुरामा हाल भइरहेको संस्थागत संरचना, जस्तै संचालक समिति, सम्बन्धित मन्त्रालय वा अर्थमन्त्रालय कतिसम्म निष्प्रभावी छन् भन्ने कुराको उदाहरणका रूपमा जनकपुर चुरोट कारखानाको व्यवस्थापनले हालै गरेको खरिदसम्बन्धी एउटा प्रकरण काफी छ । कारखानाको कच्चा पदार्थ सुर्तीको आपूर्ति गर्न टेण्डर आह्वान भई परेको टेण्डरमा निर्णय हुन बाँकी रहेकै अवस्थामा व्यवस्थापकले टेण्डरमा परेको दरभाउभन्दा धेरै महँगोमा सोभै बजारबाट सुर्ती खरिद गरे । हाल यो विषयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कारवाही गरेको छ ।

गर्ने परिपाटीको विकास भई संस्थानको सेवामा Meritocracy भन्ने कुराले स्थान पाउनै सकेको छैन ।

- ५.६. सरकारी संस्थानहरूको oversight गर्ने एउटा अधिकार प्राप्त, सक्षम र केन्द्रीय निकायको अभावमा पनि संस्थानहरूलाई उपयुक्त तवरबाट नियन्त्रण गरी घाटामा जानबाट रोक्न सकिएको छैन । संस्थानलाई समष्टिगत (macro) रूपमा हेर्नुपर्ने अर्थमन्त्रालयको संस्थान समन्वय महाशाखाले अर्थमन्त्रालयको core कार्यक्षेत्र (जस्तै राजस्व परिचालन, वैदेशिक सहायता, बजेट निर्माण) भित्र परेको छैन । त्यहाँ कर्मचारीहरू सरुवा भइरहने समेतको कारणले विज्ञताको अभाव भएको र पर्याप्त नियन्त्रणको अधिकारसमेत नभएको हुँदा हालकै रूपको अर्थमन्त्रालय, संस्थान समन्वय महाशाखाबाट सबै संस्थानहरूलाई प्रभावकारी ढंगबाट oversee र नियन्त्रण गर्ने काम हुन सक्ने संभावना छैन । त्यस्तै संस्थानहरूका तालुक वा क्षेत्रगत मन्त्रालयहरूले पनि ती संस्थानहरूलाई व्यवसायिक नेतृत्व, सुझाव दिन सकेका छैनन् ।
- ५.७. संस्थानका संचालक एवं व्यवस्थापकहरूका आफ्नै अकुशलताहरूले गर्दासमेत हरेक संस्थानमा शिरोभार लगायतका खर्चहरू अत्यधिक उच्च दरमा रहेका छन् । राजनीतिक कारण र कर्मचारीहरूको युनियनबाजीले गर्दा अनावश्यक र अदक्ष कर्मचारीहरू कटौती गर्न नसक्ने अवस्था छ । उदाहरण स्वरूप: करिब १७ अर्ब रुपैयाँको Portfolio संचालन गर्ने राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा करिब ३ हजार कर्मचारी छन् भने करिब करिब उति नै अंकको Portfolio संचालन गर्ने एभरेष्ट बैंकमा जम्मा ३२० कर्मचारी रहेका छन् । सरकारी क्षेत्रको जनकपुर चुरोट कारखाना र निजीक्षेत्रको सुर्य टोवाको कम्पनीबीच तुलना गर्ने हो भने पनि ठीक यही परिदृश्य देखिन्छ । प्रायः सबै संस्थानहरू राष्ट्रको स्वार्थका कारण भन्दा राजनीतिज्ञ र सम्बन्धित संस्थानका कर्मचारीहरूको स्वार्थका कारण राम्रोसँग संचालन हुन नसकेको र घाटामा गएको देखिन्छ ।
- ५.८. प्रायः धेरैजसो सरकारी संस्थानहरूले सुरुमै स्थिर सम्पत्तिमा अनावश्यक रूपमा धेरै लगानी गरेका हुँदा प्रतिफल न्यून भई घाटामा जाने गरेको देखिएको छ । सम्पत्ति र लगानीको उचित व्यवस्थापनको अभावबाट उत्पन्न यस्ता समस्याबाट संस्थानको सुधार निजीकरणबाट मात्र संभव हुनेछ ।

६. सरकारी संस्थानहरूको सुधारका लागि सुझाव

'मिश्रित अर्थतन्त्र'को दर्शनअनुरूप त्यसबखत सरकारले समेत उद्योगधन्दा, बन्द व्यवसाय गर्ने अथवा निजीक्षेत्र सक्षम नहुन्जेल सरकारले नै व्यवसाय संचालन गर्ने भनि खडा भएका कैयन संस्थानहरू जो हाल वर्षौवर्षदेखि घाटामा गइरहेका छन् तिनलाई अब सरकारले संचालन गरिरहनुको कुनै औचित्य छैन। तिनलाई संचालन गर्न सक्ने पुँजी, व्यावसायिकता र उद्यमशीलता निजीक्षेत्रमा पर्याप्त विकास भइसकेको छ। त्यसैले यस्ता संस्थानहरूलाई जतिसक्दो छिटो निजीकरण वा खारेज गर्नुपर्ने देखिन्छ। उदाहरणका लागि प्रजातन्त्रको पुनर्वहालीपछि प्रिन्ट मेडियातर्फ भएको विकास र व्यवसायिकताका पृष्ठभूमिमा गोर्खापत्र संस्थान सरकारले चलाई रहनु जरुरी छैन। त्यस्तै निजीक्षेत्र सक्षम हुँदै आएको आयातनिर्यात, औषधि उत्पादन र दुग्ध पदार्थको कारोवारजस्तो क्षेत्रहरूमा सरकारले आजभन्दा ३/४ दशक अगाडि भैँ सुरुआतकर्ताको भूमिका अब खेली रहनु नपर्ने कुराहरूतर्फ ध्यान दिँदा नेशनल ट्रेडिंग लिमिटेड, नेपाल औषधि लिमिटेड र दुग्ध विकास संस्थान जस्तो संस्थालाई पनि घाटा सहेर सरकारी क्षेत्रमा राखिरहनुको औचित्य छैन। त्यसैगरी उपभोग्य वस्तु उत्पादन गर्ने संस्थान जसलाई निजीक्षेत्रले सरकारले भन्दा धेरै राम्रोसँग संचालन गरी मुनाफा आर्जन गर्न सक्ने क्षेत्रमा पनि घाटा बेहोरेर (जस्तै जनकपुर चुरोट कारखाना) सरकारको उपस्थिति राखिरहनु वाञ्छनिय हुँदैन। त्यस्तै, त्यतिबेलाको नीति, योजना र आवश्यकताको सन्दर्भमा तत्काल उपयुक्त ठानी Pilot Project को रूपमा संचालन गरिएका कृषि सामाग्री कम्पनीजस्ता संस्थानलाई पनि हालको रूपमा सरकारी क्षेत्रमा घाटा सहेर संचालन गर्ने कुराको अब विकल्प खोज्नु उचित देखिन्छ। उही र उस्तै कामका लागि राज्यको अर्को विशिष्ट संरचना हुँदाहुँदै संस्थान खडा गर्ने काम पनि भएको छ (जस्तै सांस्कृतिक संस्थान), जसलाई घाटा खाएर त्यही रूपमा संचालन गरिरहनु अब आवश्यक छैन।

उत्पादनमुलक र अन्य केही क्षेत्रमा घाटा हुँदाभन्दा वित्तीय क्षेत्रमा घाटा हुने गरी संस्थान संचालन गर्दा त्यसको दुरगामी र धेरै ठुलो भार राज्यले बेहोर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसले समग्र अर्थतन्त्रमा नै नकारात्मक असर पार्ने निश्चित हुन्छ। उदाहरणको लागि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र राष्ट्रिय बीमा संस्थानलाई लिन सकिन्छ। सर्वसाधारणको निक्षेप र जोखिम वापतको प्रिमियम अबैको अंकमा उठाएर व्यवसायिक दक्षतापूर्वक संचालन गर्न नसकेमा त्यसबाट सिर्जना हुन सक्ने जोखिम वा खतराले सम्पूर्ण अर्थतन्त्र धराशायी हुने र राज्यको साख नष्ट हुन सक्ने समेत हुन्छ। यस्ता वित्तीय प्रकृतिका संस्थानहरूमा प्रायः लगानी र असुली व्यवसायिक रूपमा नभएको हुँदा तिनले घाटामा गएको मात्र नभई पछिसम्म राज्यका लागि खतरा हुने किसिमको दायित्वको सिर्जनासमेत गरेका छन्।

नोक्सानमा गएका सरकारी संस्थानहरूलाई यथाशक्य सरकारी क्षेत्रमै कायम राखी तिनमा सुधार गर्ने विभिन्न विकल्पहरू धेरै अधिदेखि नेपाललगायत विभिन्न मुलुकहरूमा अपनाइए तापनि तिनको अनुभव सुखद र सकारात्मक रहेको छैन। उदाहरणका लागि हाम्रो देशलगायत केही मुलुकहरूमा एकाध केशमा कार्यसम्पादन सम्भौता गरी दक्ष व्यवस्थापकहरूलाई लिज वा करारमा संचालन गर्न दिएका कुरामा सफलता देखिए पनि अधिकांशका हकमा यो सफल नदेखिएको र छिमेकी मुलुक भारतको अनुभवले पनि हाल आएर यो विकल्प सफल नदेखिएको अनुभव छ। शतप्रतिशत सरकारी स्वामित्व, नियन्त्रण र व्यवस्थापनमा संचालित संस्थानभन्दा आंशिक सरकारी स्वामित्व भए पनि उल्लेखनीय अंश निजीक्षेत्रको रहेका संस्थानहरू त्यस्तै प्रकृतिका अरु संस्थानहरूका तुलनामा दक्षतापूर्वक र नाफा वा कम घाटामा चलेका छन्। (उदाहरणका लागि

नेपाल बैंक लिमिटेड, साल्ट ट्रेडिङ लिमिटेड, सहरी आवास वित्त कम्पनी इत्यादि) । त्यसैले गर्दासमेत सतप्रतिशत सफलता दर नभए तापनि विकसित देशहरूमा केही बढी र अल्पविकसित र विकासोन्मुख

देशहरूमा केही कम दरले नै भए पनि निजीकरण नै संस्थानहरूको लागि सबभन्दा उत्तम विकल्प देखिएको छ । तर निजीकरणका एउटै Modality अपनाउनुको साटो संचालन हुँदा घाटामात्रै थपिने, फाइदा हुँदै नहुने प्रकृतिका संस्थानहरूलाई लिक्विडेसन वा खारेज गर्ने, निजीकरण गरिएपछि स्थितिमा सुधार हुन सक्ने देखिएका संस्थान निजीक्षेत्रलाई विक्री गर्ने अथवा सरकारी क्षेत्रमै पनि उस्तै प्रकृतिको अर्को संस्थानसँग गाभ्दा समस्या समाधान हुने भए गाभ्ने इत्यादि विकल्प सहितको निजीकरणको प्रस्ताव यस समितिले गरेको छ । निजीक्षेत्रलाई विक्री गर्दा पनि निर्णायक वा बहुसंख्यक स्वामित्वयुक्त strategic लगानीकर्ता खोजी विक्री गर्नुपर्ने अथवा सर्वसाधारणलाई विक्री गरे पनि हुने, अथवा सर्वसाधारण र कर्मचारीहरूलाई केही अंश छुट्याउने गरी शेयर विक्री गर्ने विभिन्न विकल्पहरू संस्थानै पिच्छे, फरक फरक सिफारिस गरिएको छ । यसअनुसार देहायका संस्थानहरूमा देहायबमोजिम गरी संचालन गर्ने अथवा खारेज वा निजीकरण गर्ने सिफारिस गरिएको छ ।

६.१ निजीकरण/खारेजीसम्बन्धी सुझाव

६.१.१ नेपाल दुरसंचार कम्पनी लिमिटेड हाल घाटामा नगई मुनाफामा नै चलेको भए तापनि यसलाई strategic लगानीकर्ता खोजी निजीकरण गर्ने सिफारिस गरिन्छ । त्यस्तो सिफारिस गर्नु पर्नाको कारण यो छ कि यस्तो किसिमको सेवा क्षेत्रमा दुरसंचार कम्पनी जस्तो परिपक्व भइसकेको ठूलो उद्योग निजीक्षेत्रले संचालन गर्दा अझ बढी मुनाफा प्राप्त गर्ने र सरकारलाई बढी राजस्व बुझाउने एवं सेवाग्राहीलाई पनि बढी दक्षतायुक्त सेवा दिने हुन्छ । साथै उक्त संस्थानले केही समय पहिलेसम्म उपभोग गरिरहेको एकाधिकार र हाल पनि अरु प्रतिस्पर्धीको तुलनामा संस्थानको सामर्थ्य र संरचनाका कारण निर्वाध रूपमा उपभोग गरिरहेको भण्डैभण्डै एकाधिकारको स्थितिले गर्दा हाल गरिरहेको मुनाफा भविष्यमा प्रतिस्पर्धीहरू धेरै

हुँदै जाँदा पनि गरिरहने छ भन्ने कुराको कुनै प्रत्याभुति छैन । त्यसबाहेक राज्यले निजीक्षेत्रलाई समेत प्रोत्साहन गर्ने नीतिअन्तर्गत संस्थानहरू निजीकरण गर्ने हो भने केवल घाटामा गएका संस्थानलाई पन्छाउने मात्र नीति नलिई केही मुनाफामा चलेका र निजीक्षेत्रलाई हस्तान्तरण गर्न

हालकै व्यवस्थाअनुसार पूर्णतः सरकारी स्वामित्वमा वा नियन्त्रणमा संस्थानहरू संचालन गर्ने हो भने खास सुधार हुन सक्दैन भन्ने कुरा विगतका थुप्रै अनुभवले देखाई सकेका छन् । खानेपानी संस्थानमा केही समयपूर्व त्यहाँ नियुक्त भएका गैर कार्यकारी अध्यक्षले आफ्नै लागि मोटो रकम तलब भत्ता र गाडीलगायतका विभिन्न सुविधाहरूका लागि गरेको प्रस्तावमा संचालक समितिले असहमति जनाएपछि उनले महिनौं महिनासम्म संचालक समितिको बैठकै डाकेनन् र खानेपानी संस्थानजस्तो कतिपय महत्वपूर्ण निर्णयहरू गर्नुपर्ने संस्थान ६ महिनाभन्दा बढी संचालक समितिको बैठकै नबसी त्यत्तिकै चलेको यस्तै प्रकृतिका घटनाको एउटा प्रतिनिधि दृष्टान्त हो

योग्य संस्थानहरूसमेत बिक्री गरी बेग्लै सन्देशको प्रवाह गर्न समेत यस्तो सिफारिस गरिएको हो । साथै वित्तीय क्षेत्रबाहेक अन्य सेवा क्षेत्र एवं उत्पादनमुलक उद्योगहरू प्रतिष्ठित र विश्वसनीय कम्पनीको रूपमा बजारमा आउन नसक्दा निजी क्षेत्रको बचत त्यस्तो क्षेत्रतर्फ प्रवाह हुन नसकेको, पुँजी बजारको पर्याप्त विकास हुन नसकेको र बैंक एवं वित्तीय संस्थालगायत बजारमा रहेको तरलता प्रशोचन हुन नसकेको समेत अवस्थामा सुधार ल्याई पुँजी बजार र पुँजी निवेशको विकास गर्नका लागि यस्ता संस्थानलाई समेत निजीकरणमा लैजानु उपयुक्त देखिन्छ ।

- ६.१.२ घाटामा गएको लगायतका विभिन्न कारणले निजीकरण नै सर्वोत्तम विकल्प हुने देखी निजीक्षेत्रलाई बिक्री गर्न सिफारिस गरिएका अरु संस्थानहरूमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, उदयपुर सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड, नेपाल औषधि लिमिटेड, दुग्ध विकास संस्थान, जडिबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन कम्पनी लिमिटेड, गोर्खापत्र संस्थान, नेपाल यातायात तथा गोदाम व्यवस्था कम्पनी लिमिटेड र दि टिम्बर कर्पोरेशन नेपाल रहेका छन् । त्यस्तै, हेटौँडा सिमेन्ट उद्योगलाई समेत निजीकरण गर्ने ।
- ६.१.३ निरन्तर घाटामा जाने तर निजीकरण गर्न नसकिने वा उपयुक्त नहुने हुँदा लिक्विडेसनमा लानुपर्ने संस्थानहरूमा नेशनल ट्रेडिंग लिमिटेड, नेपाल इन्जिनियरिंग कन्सल्टेन्सी सेवा केन्द्र लिमिटेड, नेपाल ओरिएण्ड म्याग्नेसाइट, नेपाल खाद्य संस्थान, नेपाल औद्योगिक विकास निगम, ग्रामीण आवास कम्पनी लिमिटेड छन् । त्यस्तै, नेशनल कन्स्ट्रक्सन कम्पनी नेपाल लिमिटेड र नेपाल इन्जिनियरिङ सेवा केन्द्र लिमिटेडलाई पुर्व निर्णयअनुसार तुरुन्त खारेजीमा लैजाने ।
- ६.१.४ घाटामा नगए तापनि हाल निजीक्षेत्र सक्षम भइसकेको हुँदा नेपाल स्टक एक्सचेन्जलाई निजीक्षेत्रले संचालन गर्ने गरी निजीकरण गर्नुपर्ने देखिन्छ । तर नेपाल स्टक एक्सचेन्जको निजीकरण गर्दा ब्रोकरहरूको समुहको मात्र एकलौटी नियन्त्रण वा हित प्रवर्द्धन नहुने किसिमबाट शेयर बिक्री गरी Corporatization को अवधारणामा निजीकरण गर्नुपर्दछ । त्यसैगरी घाटामा नगए तापनि निजीक्षेत्र यस्तो काम गर्न सक्षम रहेको, निजीक्षेत्रले चलाएमा बजार दर अनुसार सेवा प्राप्त गर्न सकिने र विज्ञहरूको अभाव पनि नहुने हुँदा सर्वसाधारण शेयरधनी, strategic साभेदार र आंशिक रूपमा सरकारको समेत minority शेयर रहने गरी एउटा issue manager, trustee र asset manager का रूपमा नागरिक लगानी कोषको समेत निजीकरण/पुनर्संरचना गर्ने ।
- ६.१.५ तत्काल निजीकरण गर्न उपयुक्त नहुने कृषि विकास बैंकमा हाल चालु सुधारको कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिँदै थप सुधार गर्नुपर्ने छ । सरकारी क्षेत्रका घाटामा गइरहेको २ ठुला संस्थानहरूको सेवा संचालनसम्बन्धी संवेदनशील स्थितिलाई ध्यानमा राखी त्यसमध्येको एक नेपाल आयल निगमतर्फ हाल प्रस्तावित पेट्रोलियम विधेयकलाई छिट्टै पारित गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने र पेट्रोलियम पदार्थको मुल्य कम्तीमा पारबिन्दुमा राख्ने गरी निर्धारण गर्न सिफारिस गरिएको छ । पेट्रोलियम कारोवारमा निजीक्षेत्रलाई प्रवेश गराउने कार्य सँगसँगै यो वस्तु सुरक्षा कार्यका लागि अति जरुरी र संवेदनशील, strategic एवं गुणस्तर निर्वाह गर्ने पर्ने अत्यावश्यक उपभोग्य सामाग्री समेत भएको हुँदा वस्तुको निरन्तर आपूर्ति र गुणस्तर निर्वाहका निमित्त प्रभावकारी नियमन (regulation and oversight) गर्ने संस्थागत प्रबन्धका साथसाथै हाल निगमसँग भएको स्टोरेज सुविधालाई प्रयोग गरी सुरक्षा निकायले आवश्यक स्टक राख्ने प्रबन्ध समेत गर्ने । साथै यसको व्यवस्थापकीय सुधारका बारेमा पहिले दिइएको प्रतिवेदनहरू अनिवार्य लागु गर्नुपर्ने । अर्को ठूलो संस्थान, विद्युत प्राधिकरणतर्फ त्यही पद्धतिको अनुशरण गरी ऐनमा परिवर्तन गरेर उत्पादन, प्रसारण र बिक्रीवितरण गरी संस्थानको काम कारवाहीलाई ३ भागमा विभक्त (unbundling) गरी उत्पादन र वितरणलाई क्रमिक रूपमा निजीकरण गर्दै गई प्रसारणका हकमा strategic साभेदारसँगको सहभागितामा प्राधिकरणले कामकारवाही संचालन गर्ने । ठूलो रकम संचित नोक्सानका रूपमा रहेको देखिएको समस्याग्रस्त

खानेपानी संस्थानतर्फ सन् २००४ पुर्वका ३ वर्षसम्म लागु गरिएको प्रत्येक वर्ष स्वतः मुल्य समायोजन गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिने ।

- ६.१.६ Utilities Board को गठन गरी सो बोर्डको मार्गनिर्देशनका अधिनमा रही विद्युत प्राधिकरण, नेपाल आयल निगम र खानेपानी संस्थानलाई आफ्नो मुल्य आफै निर्धारण गर्न स्वतन्त्रता दिने । साथै उनीहरुको चुहावट र शिरोभार खर्च कम गर्न योजना तुरुन्त कार्य तालिका बनाई लागु गर्नुपर्ने ।
- ६.१.७ नेपाल वायुसेवा निगमलाई पुँजी, व्यवस्थापन र प्रविधिसमेत भित्र्याउने strategic साभेदार यथाशक्य राम्रो नाम चलेको अन्तर्राष्ट्रिय वायुसेवा कम्पनीमध्येबाट खोजी बलकमा बहुमत शेयर बिक्री गर्ने र निगमका कर्मचारी एवं सर्वसाधारणलाई केही प्रतिशत शेयर छुट्याउने गरी निजीक्षेत्रलाई बिक्री गर्ने ।
- ६.१.८ नेपाल टेलिभिजनका हकमा संचार नीतिसमेतका सन्दर्भमा राज्यको दायित्व वा सामाजिक दायित्वका रुपमा सरकारले खर्च बेहोरेर चलाउने वा मुनाफा कमाउने ध्येयले पुर्ण व्यवसायिकताका आधारमा चलाउने छुट्टै स्पष्ट नीति लिनुपर्ने ।
- ६.१.९ राष्ट्रिय बीमा संस्थानका हकमा संपन्न हुन बाँकी लेखापरीक्षणलाई शीघ्र सम्पन्न गर्न लगाई जीवन तथा निर्जीवन बीमा दुई छुट्टाछुट्टै subsidiary कम्पनीका रुपमा दर्ता गरी जीवन बीमा तिर Actuary ले मुल्याकन गर्दै बाँकी अवधिको पोलिसी जति नयाँ कम्पनीतिर सार्दै जाने, निर्जीवन तिर १ वर्षे अवधिका बीमा लेख हुने हुँदा चालु बीमा अवधिसम्म हालकै बीमा संस्थानमा कायम राखी नवीकरण गर्न पर्दा ग्राहकलाई नयाँ सब्सिडियरी कम्पनी तर्फबाट पोलिसी खरिद गर्न लगाउने गरी नयाँ पुनर्संरचना गरी आगामी दिनमा पुर्ण वित्तीय अनुशासनमा बस्न लगाउनुपर्ने ।
- ६.१.१० औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेडलाई त्यहाँ रहेका उद्योगहरुको समेत शेयर रहने गरी निजीक्षेत्रलाई बिक्री गर्ने । राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्रका हकमा खास कारोबार र उद्देश्यसमेतका अभावमा Asian Productivity Organisation को नेपाल सदस्य भएवापत गर्नुपर्ने सचिवालयको काम सम्म गर्ने अत्यन्त सीमित प्रयोजनका लागि त्यतिका कर्मचारी राखी छुट्टै संस्थानको रुपमा संचालन गर्नु उपयुक्त नहुने हुँदा र त्यस्तै स्थिति रहेको अर्को सरकारी निकाय औद्योगिक प्रतिष्ठान विकास संस्था समेत यी २ संस्थानलाई समेत पहिले unbundling गरी फुटाएकोमा अब पहिलेकै जसरी औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेडमै गाभी त्यहाँका कर्मचारीहरुलाई सरुवा गर्ने, रिक्त भएको दरबन्दी फ्रीज गर्नेजस्ता उपाय अपनाउँदै फेजआउट गर्ने व्यवस्थासमेत गर्ने ।
- ६.१.११ जनक शिक्षा सामाग्री केन्द्र लिमिटेडलाई उसले गरिरहेको पाठ्यपुस्तक छपाईको कार्य र पाठ्यपुस्तक बिक्रीवितरणको कार्य गरिरहेको सहकारी संस्थासँग गाभी यसलाई निजीकरण गर्ने ।
- ६.१.१२ त्यसैगरी, सांस्कृतिक संस्थानलाई नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानमा गाभ्ने गरी खारेज गर्ने ।

६.२ सरकारी संस्थानहरूमा दायित्व कम गर्ने अल्पकालिन उपायहरू

सरकारी संस्थान/कम्पनीहरूमा प्रदान गरिएका तलब, भत्तालगायतका आर्थिक दायित्व सिर्जना हुने किसिमका कुनै पनि कुरा र सुविधाहरूमा वृद्धि वा हेरफेर गर्ने कुरा सम्बन्धित संस्थान/कम्पनीको क्षमता, विभिन्न संस्थान/कम्पनीको सापेक्षता र समग्र राष्ट्रिय अर्थतन्त्र (macroeconomy) को परिप्रेक्ष्यमा गर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ, सो कार्य यसै प्रतिवेदनमा सुझाव गरिएको निजीकरण ब्युरोले गर्ने गरी सार्वजनिक वित्तको नाजुक स्थितिलाई समेत विचार गरेर तत्काललाई खर्च नियन्त्रण गर्ने निम्न सुधारका उपायहरू अवलम्बन गर्न समिति सिफारिस गर्दछ।

६.२.१ सरकारले सरकारी संस्थानहरूको निपूर्ण संचालन, मूल्यांकन एवं सुपरीवेक्षण गर्नका लागि निम्न उल्लेखित कुराहरू समेत समावेश गरी एउटा coherent नीति तयार गर्ने।

- संचालक समितिका अध्यक्ष/सदस्यहरूको नियुक्ति क्राइटेरिया र छनौट प्रक्रिया
- महाप्रबन्धकको छनौट एवं नियुक्ति प्रक्रिया
- संस्थानहरूले गर्ने लगानी निर्णयहरू
- ऋण उठाउने कार्य
- कर्मचारीहरूको नियुक्ति, बढुवा सुविधा सम्बन्धी नियमावली

६.२.२ सरकार जमानी बसी संस्थानहरूलाई कुनै पनि प्रकारको ऋण उपलब्ध नगराउने।

६.२.३ सरकारी संस्थानहरूमा सरकारले आफु पनि चालु पुँजी, शेयर, ऋण कुनै पनि रूपमा थप लगानी नगर्ने।

६.२.४. पुर्ण सरकारी स्वामित्वमा संचालन नभई नेपाल सरकारको आंशिक स्वामित्व मात्र रहेका संस्थानहरूमा सरकारी बजेटद्वारा कुनै पनि रकम उपलब्ध नगराउने।

६.२.५. कर्मचारीसम्बन्धी दायित्वलगायत सबै दायित्वहरू वापत अनिवार्य रूपमा प्रोभिजन नगरी हिसाबकिताबमा मुनाफा देखाउन वा कायम गर्न नपाइने।

६.२.६. कारोवार बढेको बढाएको अनुसार अत्यावश्यक परी त्यही बढे बढाएको अनुपातमा थप गर्नुपरेकोमा बाहेक कुनै हालतमा कर्मचारी संख्या नबढाउने, नयाँ दरबन्दी र नियुक्ति फ्रीज गर्ने र करार, ज्यालादारी र अस्थायीमा भर्ना गर्न नपाइने गर्ने।

६.२.७. घाटामा गएका संस्थानहरूको रिक्त रहने दरबन्दी स्वतः खारेज गर्ने व्यवस्था गर्ने।

६.२.८. अध्यावधिक आर्थिक वर्षको लेखापरीक्षण सम्पन्न नगराई कुनै पनि थप सुविधा दिन स्वीकृत नदिने।

६.२.९. दान, उपहार, चन्दा र शुभकामना विज्ञापनजस्ता अनावश्यक खर्च पुर्णतः बन्द गर्ने।

वर्षौं वर्षदेखिको संस्थानको लेखा परीक्षण नगर्ने वा गर्न नसक्ने वित्तीय क्षेत्रको ठुलो संस्थान राष्ट्रिय बीमा संस्थानले लेखापरीक्षण नै नगरेको वर्षको पेशकी बोनस-जुनकि लेखा परीक्षणबाट प्रमाणित खुद मुनाफाबाट मात्र बाँडिने हुन्छ-

आफ्ना कर्मचारीहरूलाई खुवाएको छ। संस्थानहरूमा व्याप्त आर्थिक अनुशासनको अभावको यो एउटा नमुना मात्र हो।

६.२.१०. निजीकरण गर्न सिफारिस गरिएको भए तापनि निजीकरण हुनुभन्दा अगावै आफैं बिक्रीवितरणसमेतको व्यवसाय गरी बिक्रीवितरणकै उद्देश्यको लागि स्थिर सम्पत्ति र चालु खर्चसमेतमा ठुलो रकम खर्च गरिरहेका संस्थानहरूले त्यस्तो स्थिर सम्पत्ति तत्काल बिक्री गरी बिक्रीवितरणमा संलग्न कर्मचारीहरूलाई अन्यत्र स्थानान्तरण गरी बिक्रीवितरणको कार्य निजीक्षेत्रमार्फत गराउने गरी आंशिक निजीकरणको कार्य तत्काल सुरु गर्ने । यस्तो आंशिक निजीकरणको कार्य जनकपुर चुरोट कारखाना, दुग्ध विकास संस्थानजस्ता संस्थानहरूले निजीक्षेत्रलाई स्टकिस्ट, होलसेलर, डिलर, बिक्रेता जस्ता बिक्रीवितरणको एजेन्ट तोकेर तुरुन्त सुरु गर्ने ।

६.३ मध्य एवं दीर्घकालिन सुधारहरू

सरकारी संस्थान/कम्पनीहरूका सम्बन्धमा तत्कालका सुधारका साथसाथै माथि उपखण्ड ५.१ मा भनिएबमोजिम विभिन्न प्रकारबाट सम्पन्न गरिने निजीकरणका दीर्घकालिन लक्ष्य हासिल गर्न मध्य एवं दीर्घकालिन कार्यक्रम बनाई तत्काल काम प्रारम्भ गर्नुपर्ने हुन्छ। यस सिलसिलामा हाल सरकारी संस्थानको विघटन प्रक्रियामा देखापरेका समस्या समाधान गर्ने, कानुनी सुधार गर्ने र सरकारी संस्थान/कम्पनीसम्बन्धी संस्थागत सुधार गर्नेगरी ३ क्षेत्रबाट सुरु गरी सम्पन्न गर्नुपर्ने कामका बारेमा यस खण्डमा प्रकाश पारिएको छ।

६.३.१ सरकारी संस्थान विघटन (खारेज) प्रक्रियामा सुधार

हाल लिक्विडेसनमा गइसकेका संस्थानहरूका सम्बन्धमा लिक्विडेसनको कार्यान्वयनका तहमा विभिन्न समस्याहरू देखा परी लिक्विडेसनको गति र कार्यान्वयन अत्यन्त निष्प्रभावी र सुस्त भएको सन्दर्भलाई विचार गरी देहायको सुझावहरू सिफारिस गरिएको छ :

- ६.३.१.१. यस प्रतिवेदनमा प्रस्तावित निजीकरण ब्युरोले लिक्विडेटरबाट प्रतिवेदन प्राप्त गरी बाधा अडकाउ देखिएको कुरा तत्काल निर्णय गरी लिक्विडेसनको काम छिटो सम्पन्न गर्न लगाउने र संस्थानलाई डिरजिष्ट्रेसन गर्ने। यस सिलसिलामा भक्तपुर ईटा कारखाना, चिया विकास निगम, रोजिन एण्ड टर्पेन्टाइनको लिक्विडेसनमा हाल देखापरेका समस्याहरूका सम्बन्धमा उक्त निजीकरण ब्युरोले **case by case basis** मा उपयुक्त निर्णय गरी बाधा अडकाउ फुकाउने कार्य प्राथमिकताका साथ सम्पन्न गर्ने।
- ६.३.१.२. जग्गा प्राप्त ऐनमा हाल भएको व्यवस्थाअनुसार जुन प्रयोजनले जग्गा अधिग्रहण गरी प्राप्त गरेको हो सो प्रयोजनभन्दा भिन्न कुनै कार्य गरेमा (जस्तो कि निजीकरण) सो जग्गा जग्गाधनीलाई नै फिर्ता दिनुपर्ने हुँदा यस व्यवस्थाले निजीकरण गर्न बाधा पुऱ्याई रहेको सन्दर्भलाई विचार गरी जग्गा प्राप्त ऐनमा तुरुन्त संशोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ। यसो नभएमा औद्योगिक क्षेत्रहरूमा रहेका उद्योग कलकारखानाहरू निजीकरण गर्न कठिनाई हुने र भइरहेको समेत छ।
- ६.३.१.३. चिया विकास निगम निजीकरण गर्दा गरिएको लिज सम्झौतामा **deed agreement** पारित भएपछि मात्र सो लिज सम्झौता कार्यान्वयनमा आउने भनिएको रहेछ। तर त्यस्तो **deed agreement** को लिखत पास गराउने कानुनी वा परम्परागत व्यवस्था नै नेपालमा नभई समस्या उत्पन्न भइरहेको हुँदा भुमिसुधार मन्त्रालय वा मालपोत विभागले कार्यकारी निर्णयबाट उपयुक्त प्रक्रिया अपनाई सो **deed** सम्झौतालाई रजिष्ट्रेसन पास गराई दिने गरी आवश्यक परे मन्त्रपरिषदबाट निर्णय गराई यस सम्बन्धी बाधाअडकाउ तुरुन्त फुकाउने।
- ६.३.१.४. हाल सम्पत्ति र दायित्व अन्यत्र सुम्पिई लिक्विडेसन सम्पन्न भएका संस्थानमध्ये नेपाल कोल लिमिटेडको हकमा लिक्विडेटरको प्रतिवेदन प्राप्त भई कम्पनीको साधारण सभाको निर्णयअनुसार कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा अन्तिम खारेजीको प्रतिवेदन प्रस्तुत भए तापनि सो अवधिमा दावी भएको दायित्व र असुल गर्नुपर्ने रकमका सम्बन्धमा सम्बन्धित मन्त्रालयमा पेश भई त्यहाँबाट अर्थमन्त्रालय

- निजीकरण इकाई समक्ष निर्णयार्थ प्रस्तुत भएको देखिँदा अर्थमन्त्रालयले तुरुन्त टुंगो लगाई खारेजी प्रक्रिया सम्पन्न गर्ने ।
- ६.३.१.५. त्यस्तै, साधारण सभाबाट खारेजीको निर्णय भएर पनि लिनुदिनुपर्ने हिसाब फरफारक नभई अर्थ मन्त्रालय, निजीकरण एकाईमा आई टुंगो लाग्न बाँकी रहेको देखिएका भृकुटी कागज कारखाना, हरिसिद्धि इँटा टायल कारखाना र बाँसबारी छाला जुत्ता कारखानाका हकमा पनि उक्त एकाईले तुरुन्त निर्णय गरी खारेजीको प्रक्रियालाई अन्तिम रूप लिने ।
- ६.३.१.६. वीरगञ्ज चिनी कारखानाको सम्बन्धमा फरफारक गर्नुपर्ने दायित्व उल्लेखनीय नदेखिएको सन्दर्भमा अर्थ मन्त्रालयले दायित्व फरफारक गरिदिने । साथै निजीकरण गर्न संभव भए पुनः एकपटक निजीकरण कै प्रयास गर्ने, संभव नभए लिक्विडेटर नियुक्ति गरी लिक्विडेसनमा लैजान वा मेसिन र जग्गालगायतको स्थिर सम्पत्तिमात्र लिलाम बढाबढ गराउन अर्थमन्त्रालयले छिट्टै निर्णय गरी टुंगोमा लैजाने ।
- ६.३.१.७. कृषि औजार कारखानाको अदालतमा परिरहेको विवाद टुंगोमा पुगिसकेको भए यसलाई पुनः निजीकरण, लिज/हस्तान्तरण वा लिक्विडेसन जो जे गर्न उपयुक्त हुन्छ गर्ने गरी नयाँ सरह कारवाही अगाडि बढाउने ।
- ६.३.१.८. लिक्विडेटर नियुक्त भई काम सम्पन्न हुन बाँकी देखिएका धानचामल निर्यात कम्पनी, कोशी व्यापार कम्पनी, नारायणी व्यापार कम्पनी, नेशनल ड्रिलिड कम्पनी, हेटौँडा कपडा उद्योग लिमिटेड, कृषि चुन उद्योग लिमिटेडहरूको सम्बन्धमा र पछि पनि आइपर्ने यस्तै खारेजी/लिक्विडेसन प्रकृतिका कामसमेत शीघ्र सम्पन्न गर्ने विषयमा प्रस्तावित निजीकरण समितिले आवश्यक बाधा अड्काउ फुकाउने एवं लिक्विडेसन प्रक्रियाको अनुगमन गरी छिटो काम सम्पन्न गर्न लाउने जिम्मेवारी समेत तोकिदिने ।

६.३.२ कानुनी व्यवस्थामा सुधार

कम्पनी/संस्थानसम्बन्धी सबै कामकारवाहीलाई प्रभावकारी रूपमा संचालन एवं सम्पन्न गर्न एउटा अधिकार प्राप्त र सक्षम संरचनाको आवश्यकता पर्दछ । विद्यमान निजीकरण समितिको कार्य केवल परामर्शदायी सिफारिसकर्ताको रूपमा रहेको, त्यसमा पनि जुन जुन व्यक्तिहरू समितिमा पदेन रूपमा रहने व्यवस्था गरिएको छ ती व्यक्तिहरूको अन्यत्रको जिम्मेवारीले समयमा उपस्थित भई बैठक नै बस्न कठिनाई भइरहेको, पदेनमुखी व्यवस्थाले गर्दा जिम्मेवारीबोध नहुनेजस्ता स्थिति रहेकोले उक्त निजीकरण समितिलाई पुनर्संरचना गर्नुपर्ने देखिएको छ । त्यस्तै अर्थमन्त्रालयअन्तर्गत रहेको संस्थान समन्वय महाशाखा यस प्रतिवेदनमा अन्यत्र भनिएका विभिन्न कारणले सम्पूर्ण सरकारी संस्थान/कम्पनीहरूको oversight गर्न सक्ने गरी सक्षम नरहेको सन्दर्भमा एउटा कार्यकारी अधिकारयुक्त सक्षम निकायको आवश्यकता खट्टकिएको छ । यस क्रममा निजीकरण समिति र उक्त महाशाखा दुवैको संरचनात्मक परिवर्तन गर्नका निमित्त सर्वप्रथम त तदनुरूप कानूनमै परिवर्तन हुनु जरुरी छ । यसका निमित्त हालको निजीकरण ऐनमा संशोधन गरी अर्थ, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति, श्रम तथा यातायात र कानून तथा न्याय गरी ४ मन्त्रालयका सचिव र बढीमा २ जना बाह्य विज्ञ सम्मिलित एउटा निजीकरण समिति मुख्य सचिवको अध्यक्षतामा गठन गर्ने प्रस्ताव गरिन्छ । उक्त समिति सोभै प्रधानमन्त्री वा उहाँले तोकेको मन्त्रपरिषद्को समितिप्रति उत्तरदायी रहने छ । समितिको मार्गदर्शन र सुपरीवेक्षणको अधिन रही संस्थान/कम्पनीहरूको निजीकरण, खारेजी र अन्य किसिमबाट पुनर्संरचनाको कार्य गर्ने गराउने जिम्मेवारीयुक्त एउटा निजीकरण ब्युरोको गठन गरिनुपर्दछ । त्यस्तो ब्युरोमा प्रमुखका अलावा ३ जनासम्म सदस्यका रूपमा विशेषज्ञ रहने व्यवस्था गरी सम्बन्धित मन्त्रालय र ब्युरो बीच स्पष्ट काम र जिम्मेवारीको बाँडफाँड गरी समस्याग्रस्त स्थिति हुनासाथ र निजीकरण, खारेजी वा अरु नै किसिमबाट पुनर्संरचना गर्नुपर्ने हुनुका साथै त्यस्ता संस्थान/कम्पनीलाई सम्बन्धित मन्त्रालयको क्षेत्राधिकारबाट स्वतः निजीकरण ब्युरोको क्षेत्राधिकारभित्र सर्ने गरी संस्थान/कम्पनीका सम्बन्धमा उक्त ब्युरोलाई नै नीतिगत रूपमा पूर्णरूपले र सुपरीवेक्षणका सम्बन्धमा सामान्य अवस्थामा मात्र सम्बन्धित मन्त्रालयको अधिकार रहने गरी कानूनले नै अधिकार प्रदान गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

६.३.३ संस्थागत सुधार र संरचनागत सिफारिस

सरकारी संस्थानहरूको निजीकरण एउटा विशिष्टीगत कार्य हो । निजीकरणका लागि कार्यअनुरूप प्रोत्साहन गर्न नसकिने सरकारी कर्मचारीहरू र संस्थान पिच्छे बेग्लाबेग्लै निर्णय गर्नुपर्ने कार्य सरकारी निकायबाट संभव हुँदैन । सफल निजीकरण गरेका राष्ट्रहरूको अनुभवलाई ध्यानमा राख्दा जजसले निजीकरण कार्य सरकारी संयन्त्रबाट हटाएर स्पष्ट उद्देश्य भएको बजार अनुरूप विशेषज्ञ लिन सक्ने र विज्ञहरूको समूहले निर्णय गर्ने संस्थागत व्यवस्था गरेको पाइन्छ । सरकारी संस्थानसम्बन्धी प्रभावकारी केन्द्रीय निकायको आवश्यकतालाई दृष्टिगत गर्दै हाल भइरहेको संरचनात्मक व्यवस्थालाई परिवर्तन गरी एउटा उपयुक्त र प्रभावकारी संयन्त्रसहितको सरकारी संस्थानसम्बन्धी संरचनाको देहायबमोजिम सिफारिस गरिन्छ ।

- ६.३.३.१. हालको निजीकरण समितिलाई खारेज गरी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालय अन्तर्गत मुख्य सचिवको अध्यक्षतामा अर्थ, उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति, श्रम तथा यातायात र कानून मन्त्रालयका सचिव र बढीमा २ जना बाह्य विज्ञ सम्मिलित बढीमा ७ जनाको एउटा निजीकरण समिति गठन गर्ने, जसले निजीकरणसम्बन्धी सम्पूर्ण नीति नियम बनाउने र निजीकरण ब्युरोको सुपरीवेक्षण र निर्देशनको काम गर्नेछ ।
- ६.३.३.२. निजीकरण समिति प्रधानमन्त्री अथवा उहाँले तोकिएबमोजिम मन्त्रिपरिषद् वा मन्त्रिपरिषद्को कुनै समितिप्रति पूर्णरूपमा जिम्मेवार हुनेछ ।
- ६.३.३.३ सबै संस्थानलाई कम्पनी ऐनअन्तर्गत लैजाने ।
- ६.३.३.४ सबै संस्थानका प्रमुख कार्यकारी जस्तै प्रमुख वित्त अधिकृतको व्यवस्था गरी वित्त व्यवस्थापनप्रति जिम्मेवार गराउने ।
- ६.३.३.५ निजीकरण समितिको मातहत एउटा निजीकरण ब्युरो रहने छ । सो ब्युरोले संस्थान/कम्पनीको oversight र निजीकरण/खारेजी/पुनर्संरचनालगायतका हाल अर्थमन्त्रालय, संस्थान समन्वय महाशाखाले गर्दै आएको सम्पूर्ण निकास पुकासाको कामसमेत गर्ने छ । सरकारी संस्थान/कम्पनीका सम्बन्धमा उसले दिएको निर्देशन मान्नु सम्बन्धित मन्त्रालय र संस्थान/कम्पनीको कर्तव्य हुनेछ । सरकारी संस्थानहरुको अनुगमन, मूल्यांकन आदि सम्पूर्ण कार्य गर्ने ।
- ६.३.३.६ ब्युरोले आफ्नो कार्य सम्पादनको सिलसिलामा Valuator, Transaction Advisor, Labour Export हरुको सेवा जहाँ जहिले आवश्यक हुन्छ, वजारबाट लिने ।
- ६.३.३.७ समितिलाई निजीकरणसम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यको टुंगो लगाउन सबने अधिकार दिने ।
- ६.३.३.८ ब्युरोले सरकारी संस्थानहरुलाई
- केही समय सार्वजनिक संस्थानका रूपमा राख्न उपयुक्त हुने (जस्तै नेपाल खानेपानी संस्थान,
 - सार्वजनिक क्षेत्रका व्यावसायिक कम्पनी (जस्तै जनकपुर चुरोट कारखाना, नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेड)
 - विभिन्न विकास समिति,
 - नियमन गर्ने प्राधिकरण (जस्तै नागरिक उड्डयन प्राधिकरण),
 - गैरव्यावसायिक प्राधिकरण,
 - बोर्डहरु,
- उद्देश्य एवं संरचना फरक फरक हुने विभिन्न वर्गीकरणमा विभक्त गरी तदनुसार छुट्टाछुट्टै नीति बनाई काम गर्न गराउनमा निजीकरण समितिलाई मद्दत गर्नेछ । यस प्रयोजनले बहुमत सरकारी स्वामित्वयुक्त त्यस्ता सबै संस्थान/कम्पनी समितिहरुको अभिलेख संकलन गरी कार्यसमेत ब्युरोले तत्कालै थाल्नेछ ।
- ६.३.३.९ निजीकरण ऐन संशोधन गर्ने । ऐन संशोधन गर्न केही समय लाग्ने भए त्यतिन्जेल हालकै निजीकरण समितिअन्तर्गत रहने गरी भए पनि उपयुक्त बमोजिमको ब्युरो गठन गर्ने । ब्युरोले प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयमा मुख्य सचिवको मातहत उहाँलाई रिपोर्ट गर्ने गरी अरु कुरा यस खण्डमा सिफारिस गरिए बमोजिम नै गर्ने ।

मैजुदा निजीकरण ऐन, २०५० मा विशेषतः देहायको पक्षमा संशोधन गर्ने :

- समितिको गठन ।
- समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार ।
- सदस्य सचिवको काम, कर्तव्य र अधिकार ।
- निजीकरण कोषको स्थापना ।
- निजीकरणसँग सम्बन्धित मुद्दा अदालतले ६ महिनाभित्र टुंग्याउने ।
- निजीकरण प्रक्रियामा दायित्व दावीको समय सीमा निर्धारण गर्ने ।
- श्रम ऐनमा निजीकरण प्रक्रियालाई अगाडि बढाउन सहयोग पुग्ने गरी समयसापेक्ष संशोधन गर्ने ।
- अन्य प्रशासनिक विषयहरू ।

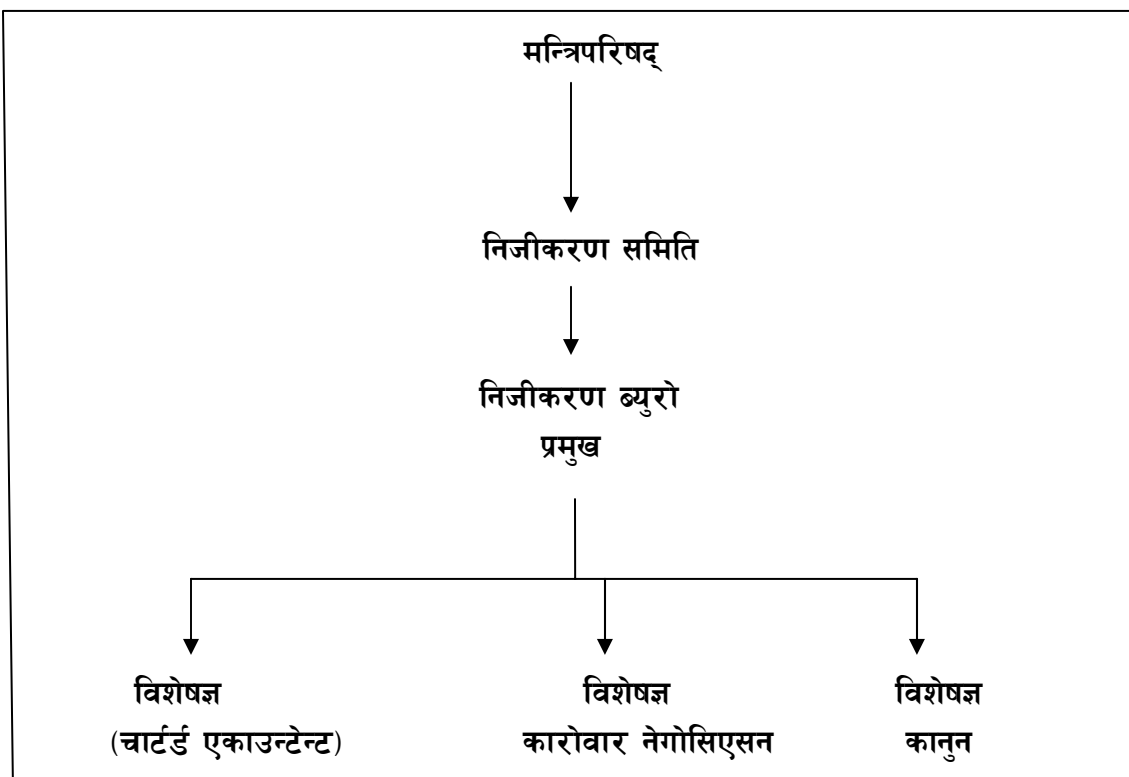
६.३.३.१० कुनै पनि संस्थान खारेज/लिव्विडेसन वा निजीकरण (आंशिकसमेत) गर्ने निर्णय भएकै मितिदेखि उक्त संस्थान/कम्पनी सम्बन्धित मन्त्रालयको क्षेत्राधिकारबाट स्वतः ब्युरोको क्षेत्राधिकारभित्र सरेने अनिवार्य व्यवस्था गर्ने ।

६.३.३.११ त्यस्तै, लगातार ३ वर्ष संचित नोक्सान पुर्ति हुन नसकेमा, अथवा लगातार ३ वर्षसम्म संस्थान निरन्तर नोक्सानमा गइरहेमा अथवा लगातार ३ वर्ष कारोवार (turnover) मा गिरावट आएमा त्यस्तो समस्याग्रस्त वा रुग्ण संस्थान सम्बन्धित मन्त्रालयको क्षेत्राधिकारबाट हटी स्वतः ब्युरोअन्तर्गत आउने व्यवस्था गर्ने ।

६.३.३.१२ सरकारी संस्थानहरूको लेखाप्रणाली चुस्त, एकरूपतापुर्ण र कतिपय अवस्थामा त पुर्णरूपमा विश्वसनीय भन्न सकिने अवस्थासमेत नरहेको सन्दर्भमा सरकारी संस्थानको लागि **Accounting Standard Board** बाट जारी गरी नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट संस्थाबाट लागू गरिएका लेखामान सबै संस्थानहरूमा तुरुन्त लागू गराउने ।

६.३.३.१३ लेखा परीक्षण प्रतिवेदनलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गरी वित्तीय अनुशासनको स्थितिमा सुधार ल्याउन प्रत्येक संस्थान/कम्पनीमा संचालक समितिप्रति मात्र जवाफदेही रहने एउटा स्वायत्त लेखापरीक्षण समिति गठन गर्ने ।

६.३.४ प्रस्तावित ब्युरोको संगठन तालिका देहायबमोजिम गर्ने ।

संस्थान/कम्पनीको संचालक समितिको सदस्यमा नियुक्ति गर्ने हालको व्यवस्थालाई पूर्णरूपमा खारेज गरी सानो संचालक समिति गठन गर्ने । समितिमा उपर्युक्त ब्युरोले निजीकरण समितिको सुपरीवेक्षण र निर्देशनको अधिनमा रही केवल व्यवसायिक रूपमा विज्ञहरूमध्येबाट प्रतिनिधित्व गराउने । विज्ञहरूको योग्यता तोक्यो उनीहरूको Roster राख्ने, उनीहरूलाई निर्देशन दिने, उनीहरूका लागि standards तोक्यदिने र उनीहरूको कामको मुल्यांकन गर्ने, उनीहरूलाई TOR बनाई दिने, उनीहरूलाई बदल्न कारवाही गर्ने र आवश्यक परे अयोग्यता सुची बनाउने समेतका कार्य आयोगले गर्ने ।

विज्ञहरूको सुची बनाउँदा सम्बन्धित क्षेत्रको अनुभवी र योग्यता पुगेका व्यक्तिहरूको नाम विविध स्रोत/क्षेत्रबाट संकलन गर्ने । सुचिभित्रका व्यक्तिहरूलाई मात्र निश्चित जिम्मेवारी र मार्गदर्शन तोक्यदिने उनीहरूले आफ्नो कामको आवधिक प्रतिवेदनसमेत आफुकहाँ बुझाउने व्यवस्था ब्युरोले गर्ने ।

७. सरकारको आंशिक स्वामित्व भएका संस्थामा सरकारले अपनाउनुपर्ने नीति

नेपाल सरकारले आफू सोभ्रै वा आफ्नो पूर्ण स्वामित्व भएका संस्थानहरूले अरु संस्थाहरूमा गरेको लगानीको सम्पूर्ण फेरिस्त अर्थमन्त्रालयसँग समेत उपलब्ध छैन । वितेका २/३ वर्षअघिदेखि अर्थमन्त्रालयले 'सरकारी संस्थानसम्बन्धी कार्य प्रगति तथा लक्ष्य विवरण' नामक पहेंलो किताबमा यस्ता संस्थानहरूको नामावलीसम्म प्रकाशन गर्दै आएको छ । यी संस्थाहरूमा नेपाल सरकारको प्रत्यक्ष वा सार्वजनिक संस्थानबाट भएको लगानीको विवरण उपलब्ध छैन । अर्थमन्त्रालयको निजीकरण इकाईले पनि यसतर्फ सरकारी संस्थानहरूको कार्यमा व्यस्त रहन जाँदा ध्यान पुऱ्याउन सकेको छैन । अधिकांश सरकारी शेयर नभएका कारण यस्ता संस्थाहरू अर्थमन्त्रालयको सम्पर्कमा आउने गरेका छैनन् भने संस्था बन्द हुन थाले अथवा कर्मचारीहरूले तलब, भत्ता नपाएका बखत सरकारको ज्यादै थोरै शेयर भए तापनि सरकारसमक्ष विभिन्न माग राखी प्रस्तुत हुने गरेका बखत सरकारले तिनका दायित्व पूरा गर्न ठूलो रकम खर्च गर्नु परेको छ । उदाहरणका लागि शेयरको हैसियतले हिमाल सिमेन्ट कारखाना, विराटनगर जुट मिल सरकारको प्रमुख दायित्व नरहे तापनि यस्ता उद्योगको दायित्व पूरा गर्नमा सरकारले अरबौं रुपैयाँ खर्च गर्नुपर्ने बाध्यता सिर्जना भएको छ ।

कम्पनीको रुपमा संचालन नभएका तर विकास समिति ऐनअन्तर्गत गठन भई व्यवसाय संचालन गरेका रेडियो प्रशारण विकास समिति, तारागाउँ विकास समिति, पशु आहार विकास समितिहरूले व्यवसाय संचालन गर्दा के कति नोक्सान गरेका छन्, कति दायित्व सिर्जना गरी तिनका लागि रकमको व्यवस्था गरेका छन्/छैनन् भन्ने विवरण कतैबाट पनि उपलब्ध भएको छैन र उपलब्ध गराउन प्रयास पनि गरिएको छैन । तारागाउँ विकास समितिले शेयर लगानी गरेको काठमाडौंको हायात रिजेन्सी होटेलले गरेको नोक्सानको दायित्व तारागाउँ विकास समिति सरकारी निकाय भएकै कारण सरकारबाट त्यस्तो दायित्व पूरा गराउन भविष्यमा अर्थमन्त्रालयलाई दबाव नपर्ला भन्न सकिन्छ ।

७.१ सरकारले अपनाउनुपर्ने नीति

- सरकारले सोभ्रै र सार्वजनिक संस्थानले लगानी गरेका संस्थाको सम्पूर्ण विवरण, लगानी रकम र त्यसको प्रतिशत संकलन गर्ने ।
- विकास समितिअन्तर्गत व्यवसाय गर्ने सबैको आर्थिक विवरण अर्थमन्त्रालयले आवधिक रुपमा संकलन गर्ने ।
- विकास समितिहरूलाई पनि सरकारी संस्थानलाई निगरानी गरे सरह निजीकरण इकाईले अनुगमन गर्ने ।
- आंशिक स्वामित्व भएका संस्थाहरूमा सरकार एवं सार्वजनिक संस्थानहरूको शेयर मूल्यांकन गरी जतिसक्दो चाँडो बिक्री गर्ने ।
- समितिअन्तर्गत संचालन भएका सरकारी व्यवसायहरू संभाव्य भए कम्पनीअन्तर्गत संचालन गर्ने, नभए समिति बन्द गर्ने नीति अपनाउने ।
- भविष्यमा सरकारले व्यवसाय सुरु गर्नु परेमा विकास समितिको सट्टा कम्पनी खडा गरेरमात्र संचालन गर्ने रणनीति लिने ।

अनुसूचि- (१)

आर्थिक वर्ष २०६३/६४ को बजेट वक्तव्यको दफा १४६ मा उल्लेख भएबमोजिम संचालन हुन नसक्ने भनि बन्द गरिएका संस्थानहरूको लिक्विडेसनको कार्य अघि बढाउन र नोक्सानमा रहेका संस्थानहरूलाई पुनः संरचना गर्न उच्चस्तरीय समिति गठन गरी सो समितिको अध्ययनबाट प्राप्त प्रतिवेदनअनुरूप संस्थान संचालन गर्ने वा बन्द गर्ने नीति अवलम्बन गर्ने दृष्टिकोणबाट नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदको मिति २०६३/८/२९ को निर्णयद्वारा डा. भोलानाथ चालिसेको संयोजकत्वमा गठित एक उच्चस्तरीय सार्वजनिक संस्थान सुधार समितिमा देहायबमोजिम सदस्यहरू रहनुभएको छ ।

गठन विधि

१. डा. भोलानाथ चालिसे	संयोजक/अध्यक्ष
२. काशिराज दाहाल, कानुनवेत्ता	सदस्य
३. श्री जैनेन्द्र जीवन शर्मा, सहसचिव, सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, अतिरिक्त समूह	सदस्य
४. श्री सहसचिव, बिन्द्रा हाडा, संस्थान समन्वय महाशाखा, अर्थमन्त्रालय	सदस्य
५. श्री सहसचिव, डइन्द्रप्रसाद उपाध्याय उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	सदस्य
६. श्री टंक पनेरु, चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट	स्थायी आमन्त्रित सदस्य
७. श्री चेतनाथ भट्टराई, उपसचिव, संस्थान समन्वय महाशाखा, अर्थमन्त्रालय	सदस्य सचिव

अनुसूचि- (२)

व्यवस्थापकीय / वित्तीय अवस्था (Managerial & Financial Status)

संस्थानको नाम र ठेगाना :

कुन ऐनद्वारा संचालित

सम्पर्क टेलिफोन नं.

e-mail

कार्यक्षेत्र/ उद्देश्य	२०६३ असार सम्मको संचित नाफा वा नोक्सान	पछिल्लो ले.प. भएको आ.व.	शेयर पुँजी/ संरचना	कर्मचारी संख्या	आ.व. २०६३/६३ को कुल व्ययको बाँडफाँड	संस्थानमा विद्दएका सबै प्रकारका कर्मचारी सेवा सुविधाहरु	सुविधा सम्बन्धमा खडा गरिएको कोषको स्थिति कुन कुन कोष खडा गरिएको छ
कार्यक्षेत्र उद्देश्य १) २) ३)	संचित नाफा रु. संचित नोक्सान रु.		पुँजी अधिकृत पुँजी रु. जारी पुँजी रु. चुक्ता पुँजी रु. पुँजीगत संरचना नेपाल सरकार रु. अन्य १) २) ३) कुल १०० प्रतिशत	कुल दरबन्दी पूर्ति रिक्त दरबन्दी चार्ट संलग्न राख्ने र ज्यालादारी र करारको कर्मचारी संख्या समेत छुट्टै खुलाउने	प्रशासनिक व्यय रु. % संचालन खर्च रु. पुँजीगत खर्च रु. अन्य खर्च रु.	मौद्रिक सुविधा रकम रु १ २ ३ ४ ५ गैरमौद्रिक सुविधा १ २ ३ प्रस्तुत सुविधाहरु कर्मचारीको तह र कार्य प्रकृति अनुसार छुट्टिने गरी छुट्टै विवरण तयार गरिदिने	नाम लेख्ने अ) १. औषधि उपचार कोष २) विमा (आकस्मिक/जीवन) कोष ३) संचय कोष ४) अन्य (घर/निर्माण/मर्मत सापटी वा दुर्घटना विमाको लागि कोष) आ) उपर्युक्त कोष पर्याप्त छ छैन ? सो उल्लेख गर्ने इ) कोषको रकम कहाँ कसरी व्यवस्थित (जम्मा गरी) गरिएको छ उल्लेख गर्ने ।

पेश गर्नुपर्ने थप विवरण

- १) संस्थानको उद्देश्यमा समसामयिक सुधार गर्नुपर्ने भए बुँदागत रुपमा उल्लेख गर्ने ।
- २) कर्मचारी संख्या र कार्यबोभबीच सन्तुलनको अवस्था (मिलान गर्नुपर्ने भए प्रस्तावित खाका उल्लेख गर्ने) ।
- ३) संस्थानको संरचनामा सुधार गर्नुपर्ने भए प्रस्तावित ढाँचा उल्लेख गर्ने ।
- ४) अ) संस्थानलाई नाफामूलक रुपमा संचालन गर्न थप गर्नुपर्ने कार्यहरु उल्लेख गर्ने :
 - क) कर्मचारी संख्या र कार्यबोभको आधारमा
 - ख) पूर्णक्षमतामा संचालन गर्ने सन्दर्भमा
 - ग) संरचनागत सुधारका पक्षहरु
 - घ) अन्य केही भए
- आ) प्रशासनिक वित्तीय भार क मगर्न भए गरेका प्रयासहरु
 - क)
 - ख)
 - ग)

Format for Financial Information of Public Sector Undertakings

S.N.	Particulars	2060/61	2061/62	2062/63	2063/64 (Provisional)	Remarks
1	Paid up capital					
	Government of Nepal (GON)					
	Public Sector Undertakings (PSU)					
	Others					
2	Profit (Loss) for the year					
	Accumulated profit (loss)					
3	Reserve and surplus					
4	Loan					
	Loan from GON/Guaranted by GON					
	Loan from Financial Institutions					
	Loan from Foreign, Bilateral/ Multilateral Institutions					
	Loan from others					
5	Other Liabilities					
6	Total Fixed Assets					
	Land & Buildings					
	Other Assets					
7	Receivables					
	From GON/PSU					
	From Others					
8	Cash and Bank Balances					
9	Total Turnover/Sales					
10	Direct Expenses					
11	Indirect Expenses					
	Staff Related Expenses					
12	Non performing Assets					
13	Contengent Liability					

अनुसूचि- (३)

नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारको स्वामित्व रहेका संस्थानहरूको वा दुवैको आंशिक शेयर रहेका संस्थान/कम्पनीहरू :

वित्तीय क्षेत्र

साना किसान विकास बैंक

सहकारी बैंक

पूर्वाञ्चल ग्रामिण विकास बैंक

मध्यमाञ्चल ग्रामिण विकास बैंक

पश्चिमाञ्चल ग्रामिण विकास बैंक

मध्यपश्चिमाञ्चल ग्रामिण विकास बैंक

सुदुर पश्चिमाञ्चल ग्रामिण विकास बैंक

उद्योग क्षेत्र

विराटनगर जुट मिल लि.

मोरङ्ग चिनी कारखाना

सेती चुरोट कारखाना

नेपाल ढलौट उद्योग

नेपाल चिया विकास निगम

गोरखकाली रबर उद्योग

नेपाल मेटल कम्पनी

बुटवल धागो कारखाना लिमिटेड

सेवा क्षेत्र

नेपाल रेल-वे कम्पनी

विशाल बजार कम्पनी लिमिटेड

नेपाल चलचित्र विकास कम्पनी लिमिटेड
साभा पसल सेवा
साभा स्वास्थ्य
साभा यातायात
साल्ट ट्रेडिङ कर्पोरेसन
साभा प्रकाशन
नेशनल ड्रिलिङ कम्पनी
सार्वजनिक उपयोग क्षेत्र
बुटवल पावर कम्पनी
हिमाल हाइड्रो ईलेक्ट्रिक कम्पनी

व्यापारिक कारोवार संचालनमा संलग्न विकास समितिहरू

नेपाल इन्टरमोडल यातायात विकास समिति
रेडियो प्रशारण विकास समिति
सहरी विकास कोष समिति
तरागाउँ विकास समिति
सिंहदरबार बैद्यखाना
कानून किताव व्यवस्था समिति
गलैंचा तथा ऊन विकास समिति
वीरेन्द्र अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन केन्द्र
कपास विकास समिति
कालिमाटी तरकारी तथा फलफूल बजार विकास समिति
पशु आहार विकास समिति